

ZÁKLADY SOCIOLOGIE

PHDR. ING. MGR. LEONA HOZOVÁ, PHD. MBA

OSTRAVA 2019

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

ZÁKLADY SOCIOLOGIE

Recenzovali:

1. doc. PhDr. Mgr. Jaroslav Balvín, CSc., UTB Zlín
2. Mgr. Bohdana Richterová, Ph.D., PdF OU

Jazyková korektura: Zdeněk Švehla

© Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2019

© Ph.D. Ing. Mgr. Leona HOZOVÁ, Ph.D., MBA

ISBN 978-80-7599-151-5

POUŽITÉ GRAFICKÉ SYMBOLY

Průvodce studiem

Cíl kapitoly

Klíčová slova

Kontrolní otázky

Pojmy k zapamatování

Shrnutí

Korespondenční úkol

Řešený příklad

Cvičení

Literatura

POUŽITÉ GRAFICKÉ SYMBOLY

Obsah

Slovo úvodem	1
1 Kapitola 1 – ÚVOD DO SOCIOLOGIE	2
1.1 Sociologie jako věda	2
1.2 Předmět sociologie	3
1.3 Sociologická paradigmatata.....	4
1.4 Funkce sociologie	5
1.5 Postavení sociologie v systému věd	6
1.6 Mikrosociologie a makrosociologie	8
2 Kapitola 2 - VÝVOJ SOCIOLOGICKÉHO MYŠLENÍ	12
2.1 Protosociologické období - předsociologické.....	12
2.2 Sociologické stadium	14
2.2.1 Auguste Comte.....	15
2.2.2 Karl Marx.....	16
2.2.3 Émile Durkheim.....	17
2.2.4 Max Weber.....	18
2.2.5 Georg Simmel.....	19
2.3 Česká sociologie.....	20
3 Kapitola 3 - SPOLEČNOST A KULTURA	24
3.1 Společnost	24
3.1.1 Předindustriální společnost.....	25
3.1.2 Industriální společnost	25
3.1.3 Postindustriální společnost	26
3.2 Kultura	26
3.2.1 Aspekty kultury	27
3.2.2 Význam kultury pro sociology	27
3.2.3 Masová kultura	28
3.2.4 Subkultura a kontrakultura	29
4 Kapitola 4 – SOCIALIZACE A JEDINEC VE SPOLEČNOSTI	32
4.1 Socializace pohledem sociologa	32
4.1.1 Fáze socializace	33
4.1.2 Znaky, cíl a podstata socializace.....	34
4.1.3 Aspekty a formy socializace	34
4.1.4 Kritika socializace	36
4.2 Sociální pozice	36
4.2.1 Status	37
4.2.2 Role	38
5 Kapitola 5 - SPOLEČENSKÁ STRUKTURA	40
5.1 Sociální interakce.....	40
5.2 Sociální skupiny	43
5.2.1 Sociální agregát	46

5.2.2	Dav	46
5.3	Organizace, instituce, byrokracie	47
5.4	Sociální stratifikace.....	54
5.5	Sociální mobilita	56
6	Kapitola 7 SOCIÁLNÍ NEROVNOST	60
6.1	Charakteristika sociální nerovnosti	60
6.1.1	Nerovnost podmínek a příležitostí	61
6.1.2	Vznik sociální nerovnosti.....	61
6.1.3	Dimenze sociální nerovnosti	62
7	Kapitola 8 SOCIÁLNÍ ZMĚNA	65
7.1	Sociální změna jako změna mechanismů v sociální struktuře	65
7.1.1	Teorie sociální změny	66
7.1.2	Příčiny sociálních změn	67
7.2	Globalizace	68
7.3	Modernizace.....	68
	Literatura.....	70

Slovo úvodem

Neustále se podílíme na interakcích s druhými lidmi. Vzájemně na sebe působíme, a tak poznáváme nejenom sebe, ale i ostatní lidi. Naše životy se odehrávají v pavučině, která je propletená sociálním uspořádáním. A právě sociologie se zaměřuje na toto uspořádání, včetně jeho tvorby, jeho změnami a i tím, jak toto uspořádání ovlivňuje naše životy, příležitosti a možnosti. Studium sociologie zahrnuje rozmanitost sociálních světů, které sahají od osobních interakcí mezi lidmi až po neosobní davová shromáždění velkého počtu lidí.

Tato studijní opora je určena vám, studentům a studentkám, kteří jste se rozhodli více proniknout do oblasti sociologie. Publikace odpovídá na základní otázky typu: Co je sociologie a proč je důležitá? Co nám může sociologie nabídnout? Má tak za úkol seznámit vás s postavením sociologie mezi ostatními vědami, dále s okolnostmi vzniku jako samostatné vědy. Prostřednictvím této studijní opory získáte povědomí o historicko-společenských vlivech, které formovaly sociologické myšlení v různých kulturách, na různých místech a v různých časových obdobích. Taktéž zavádí základní pojmy v systému sociologie a ilustruje, jak je toto pole dynamické a relevantní. Na základě tohoto vysvětluje, jak různí sociologové rozumí vztahům a interakcím, které tvoří naše sociální světy. Na jednotlivé sociologické pojmy se snaží autorka dívat z různých sociologických pohledů, to z důvodu neexistence pouze jednoho správného úhlu pohledu a možnosti volby.

Předkládaná publikace by měla sloužit pouze k základní orientaci v sociologické disciplíně. Autorka se snažila srozumitelně a přehledně předat látku tak, abyste po jejím prostudování byli schopni porozumět základním konceptům sociologie, znali hlavní představitele tohoto oboru a uměli vysvětlit základní sociologické pojmy.

Přeji hodně úspěchů při studiu a mnoho nabytých vědomostí.

Leona Hozová

1 Kapitola 1 – ÚVOD DO SOCIOLOGIE

Cíl kapitoly

Po nastudování této kapitoly byste měli být schopni:

- Vysvětlit základní pojmy sociologie.
- Pochopit postavení sociologie v systému věd.
- Interpretovat vybraná sociologická paradigmatata.
- Popsat různé úrovně analýzy v sociologii: mikro-sociologie a makro-sociologie.

Klíčová slova

Sociologie, sociologická imaginace, paradigmatata sociologie, makrosociologie, mikrosociologie

Průvodce studiem

- Sociologie jako věda
- Předmět sociologie
- Sociologická paradigmatata
- Funkce sociologie
- Postavení sociologie v systému věd
- Makrosociologie a mikrosociologie

1.1 Sociologie jako věda

Sociologický pohled na svět přináší řadu jedinečných výhod a perspektiv. Poskytuje pochopení sociálních problémů a vzorců chování. Pomáhá nám určit sociální pravidla, která řídí naše životy. Sociologové pak studují tato pravidla, jejich utváření, udržování, jejich změny a předávání či sdílení mezi generacemi napříč kulturami. Sociologie se zabývá i následky při porušení těchto pravidel.

Studium sociologie vychází ze základního předpokladu, že lidský život je společenským životem. Slovo „sociologie“ je odvozeno od latinského slova „societas“ (společnost) a řeckého slova „logos“ (slovo, výklad). Jednoduše se dá konstatovat, že sociologie je vědou o společnosti.

Giddens (2013, s. 25) uvádí, že „*sociologie je vědeckým studiem lidského života, sociálních skupin, celých společností i lidského světa jako takového*“. O sociologii můžeme tak hovořit jako o systematickém studiu společnosti a sociální interakce. Záběr sociologie je velmi široký, zahrnuje velké spektrum od analýzy náhodných interakcí jednotlivců až po zkoumání mezinárodních vztahů a globálních podob terorismu (Giddens, 2013).

Durkheim v roce 1895 (Stolley, 2005) ve své publikaci Pravidla sociologické metody definoval sociologii jako studium objektivních sociálních faktů.

O sociologii hovoří Stolley (2005) jako o sociálním světě v sociální realitě, který zahrnuje vše, co tvoří kolektivní život skupin jiných lidí. Za kolektivní život považuje jejich ekonomiku, politiku, sdílené mentální životy, jejich kulturu a další. Sociologie nám tak pomáhá pochopit fungování sociálních systémů, uvnitř kterých žijeme své životy.

Sociologové pozorují nejenom naše chování a vztahy, ale také skutečnost, jak tyto ovlivňují i svět, ve kterém žijeme. Studují tak sociální struktury a sociální procesy. Z tohoto pohledu sociologové často říkají, že jsme jako jednotlivci sociálními produkty společnosti.

„Učit se myslet sociologicky, tedy jinými slovy nahlížet věci ze širší perspektivy, znamená kultivovat svou imaginaci.“ (Giddens, 2013, s. 25). Sociolog by měl být schopný se oprostit od bezprostředních okolností, v nichž se právě nachází, a zasazovat věci do širšího kontextu. Berger (2017, s. 18) popisuje sociologa jako člověka zajímavějšího se „*intenzivně, nekonečně a nestydatě o činnost lidí*“. Můžeme říci, že pro sociologa je sociální svět takovou živou laboratoří nebo film, který se nikdy nezastaví. Sociologové se tak snaží porozumět společnosti velmi strukturovaným a disciplinovaným způsobem. Je žádoucí, aby pohled sociologa byl pohledem nezaujatým a co nejvíce objektivním. Sociolog Mills popsal tento pohled jako **sociologickou imaginaci**, která vyžaduje nejenom nezaujatý pohled, ale i oproštění se od známých schémat každodenního života. Pojem sociologická imaginace je někdy označován i jako sociologická čočka či sociologická perspektiva (Giddens, 2013).

1.2 Předmět sociologie

Obecně se pak dá říci, že sociologie zkoumá společenskou realitu a její jednotlivé součásti, snaží se ji vidět ve vzájemných souvislostech se všemi dimenzemi společenské reality. Zabývá se nejen formalizovanými vztahy mezi lidmi, ale i jevy a procesy s nimi spojenými. Ve vztahu k pospolitému životu sociologii zajímají názory, představy a motivace lidí. **Předmětem sociologie** tedy je snaha o poznání a vysvětlení sociální skutečnosti.

„Za předmět sociologie se zpravidla považuje zkoumání různých forem společenského života, struktura různých forem lidských pospolitostí, jevy a procesy v těchto souborech probíhající.“ (Szcepanski, 1966, In Sekot, 2004).

Sociologie se soustředí na **dva typy problémů**:

- Sociální
- Sociologický

Sociální problém představuje to, co konkrétní společnost za problém považuje, co v dané společnosti nefunguje.

Sociologický problém se týká sociologie jako vědy. Sociologie pak řeší otázku, proč něco funguje právě určitým způsobem, a jaké vnější i vnitřní vlivy daný jev ovlivňují.

1.3 Sociologická paradigmatata

Sociologie je vědou **teoreticko-empirickou**. Jednoznačnost vymezení této disciplíny se však projevuje jen ve standardním členění většiny učebnic. Současná sociologie se stále nachází ve stadiu diskuzí. Sociologové však zdůrazňují, že je i vědou **multiparadigmatickou**, a že sociologické poznání **není kumulativní** (Buriánek, 2008).

Merton (Maříková, Petruska & Vodáková, 1996b) vymezuje sociální paradigma jako určitý specifický pohled na společnost, který zahrnuje teorii společnosti, opírá se o specifickou metodologii a problémy společnosti řeší vědeckými postupy. Konkrétně se jedná o optiku, teorii, jazyk, metodu, problematiku a autoritu, přičemž v konkrétních paradigmatatech mohou být jednotlivé složky zastoupeny s jinou intenzitou.

Jandourek (2009, s. 15) popisuje paradigma jako *„příklad, jak uskutečnit určitý výzkumný přístup. Jde o použití konkrétní metody nebo návodu, podle nichž provedeme nějakou analýzu.“*

Dějiny sociologie jsou známy střídáním i koexistencí paradigmat.

Dle Petruska (2000) můžeme v rámci základního členění rozdělit sociologická **paradigmatata** do dvou kategorií:

- **Objektivistická paradigmatata**
- **Interpretativní paradigmatata**

Objektivisté považují sociální realitu za objektivní skutečnost, která existuje uvnitř lidí jako poznávacích subjektů. Zabývají se zkoumáním sociálních faktů, sociálních změn a sociálních struktur. Teorie, které vychází z objektivistického paradigmatu, jsou například pozitivismus, strukturální funkcionalismus a další.

Interpretativci považují sociální realitu za konstrukt v myslích jednotlivců. Zkoumají, jak se tato individuálně proměnlivá představa vytváří, a jak ji lidé interpretují. Teorie, které vychází z interpretativního paradigmatu, jsou například symbolický interakcionalismus, fenomenologie a další (Petrušek, 2000).

„Sociologické paradigma je tak pro nás především nástroj pomáhající při vnitřním členění sociologie jako disciplíny“. (Jandourek, 2009, s. 16).

Americký sociolog George Ritzer (Jandourek, 2019) navrhl následující **členění paradigmat:**

- Faktualistické paradigma
- Behaviorální paradigma
- Definiční paradigma

Faktualistické paradigma neboli paradigma sociálního faktu. Soustřeďuje se především na velké sociální struktury a také na jejich dopad na myšlení a jednání jednotlivců. Představitelem je Émile Durkheim. Pracuje s řadou teorií, jakými jsou např. strukturální funkcionalismus, konfliktualistická teorie, pozitivismus, marxismus a další.

Behaviorální paradigma neboli paradigma sociálního chování, považuje za východisko a základní danost pozorovatelné chování jedinců v sociálním kontextu. Představitelem je B. F. Skinner. V linii tohoto paradigmatu se vyvíjejí například behaviorální sociologie, teorie sociální směny, sociobiologie a další.

Definiční paradigma neboli paradigma sociální definice si všímá toho, jak lidé definují situaci. Jedná se o oblast interpretativní sociologie. Při své práci tu sociolog pracuje především s kvalitativními metodami. Představitelem je Max Weber. Z tohoto paradigmatu vychází teorie, jakými například jsou symbolický interakcionalismus, fenomenologie, etnometodologie, existencialismus, sociální konstruktivismus a další. (Jandourek, 2009).

Dle Kuhna (Petrušek, 1993) plní **paradigma funkci:**

- **Orientační** – vymezuje předmět zkoumání a způsoby verifikace faktu
- **Metodologickou** – stanoví pravidla řešení problémů
- **Normativní** – formuluje ustálené vzory řešení

1.4 Funkce sociologie

Sociologie plní určité základní sociální funkce, jimiž se vztahuje k sociální skutečnosti, kterou je sama podmíněna jako každá forma lidského vědění o společnosti.

Za **funkce sociologie** považujeme poslání a úkoly, které tato disciplína plní ve společnosti. Dle některých autorů (př. Buriánek, 2008, Maříková, Petrušek & Vodáková, 1996b a dalších) můžeme hovořit o následných funkcích:

- ideologická
- poznávací (gnozeologická, epistemologická, kognitivní)
- diagnostická
- sociotechnická (praktická)

Funkce ideologická je spojena s tím, zda hodnocení dosaženého stupně společenského vývoje se považuje za důležitou náplň sociologie.

Funkce poznávací popisuje a vysvětluje podstatu společenského vývoje a sociálních problémů.

Funkce diagnostická spočívá v sociologické analýze konkrétních společenských problémů, rozboru jejich příčin, průběhu a důsledku. Konstatuje, v čem je problém. Je podmínkou funkce sociotechnické.

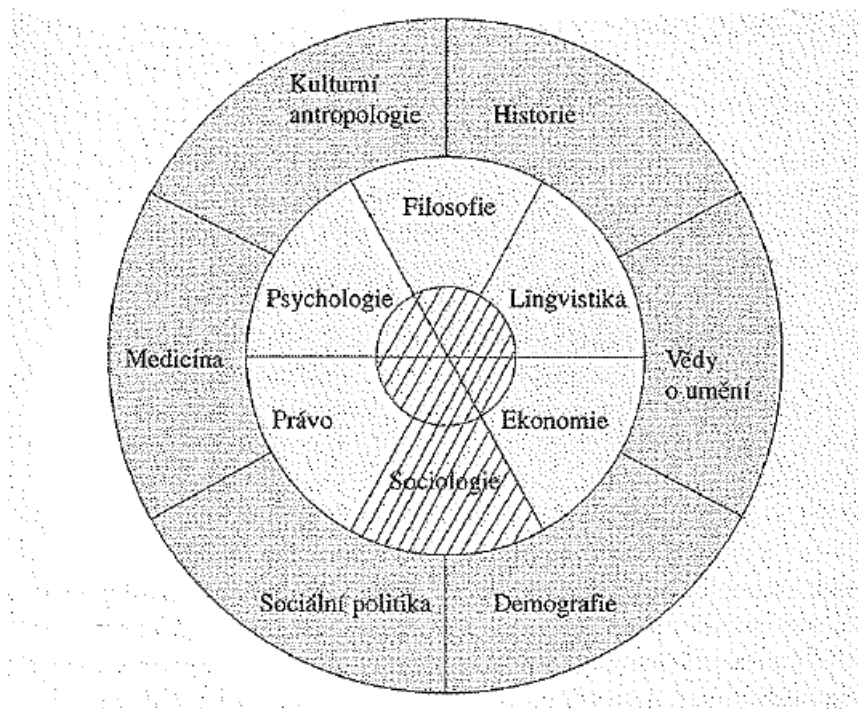
Funkce sociotechnická po získání výsledků z diagnostické funkce vypracovává určitá doporučení a navrhuje prostředky pro řešení těchto problémů.

Význam sociologie spočívá zejména v její poznávací funkci. Jedná se o vědu, která nám umožňuje vidět souvislosti, jenž si běžně neuvědomujeme nebo je vidět nemůžeme.

1.5 Postavení sociologie v systému věd

Sociologii lze v systému věd zařadit mezi **vědy společenské**, tzn. vědy **zabývající se prostředím člověka a jeho společenstvím**, např. geografie, demografie, psychologie apod., a vědy **věnující se lidským činností a jejich produktům**, např. ekonomie, politologie, antropologie, etnologie aj. S těmito vědami sociologie spolupracuje i souvisí (Havlík, 2005).

Sociologie se **prolíná** s předměty ostatních příbuzenských věd, toto nám znázorňuje obrázek č. 1. Zde můžeme vidět sociologii jako hlavního aktéra v průsečíku společenských vztahů, aktér je viděn tak trochu klíčovou dírkou. (Buriánek, 2008, s. 9).

Obrázek 1: Prolínání sociologie s předměty ostatních příbuzenských věd (Zdroj: Buriánek, 2008, s. 9)

Struktura sociologie se skládá z několika disciplín:

- **Obecná sociologie** – poskytuje obecný, teoretický základ. Zabývá se základními sociologickými pojmy a vztahy mezi nimi.
- **Obecná sociologická teorie** – zkoumá obecnou teorii společnosti jako celku
- **Aplikovaná sociologie** – přináší vysvětlení dílčích sociálních problémů (viz níže popis vybraných aplikovaných sociologických disciplín)
- **Sociologická metodologie** – tvoří, vykládá a analyzuje postupy a metody sociologické práce
- **Sociologický výzkum** – představuje sběr a analýzu konkrétních sociologických dat ve společenském životě

Vybrané aplikované sociologické disciplíny:

- Sociologie obyvatelstva
- Sociální ekologie (sociologie města, sociologie venkova)
- Sociologie etnických a rasových skupin
- Sociologie sexuálních vztahů
- Sociologie věkových skupin (sociologie mládeže, sociální gerontologie)
- Sociologie společenských tříd (sociologie dělnické třídy, sociologie rolnictva)
- Sociologie společenských vrstev (sociologie inteligence, sociologie tzv. středních „tříd“)
- Sociologie povolání
- Sociologie společenských skupin (sociologie rodiny, sociologie malých skupin)

- Sociologie spotřeby a životní úrovně (sociologie volného času)
- Sociologie práce
- Sociologie průmyslu
- Sociologie zemědělství
- Sociologie techniky
- Sociologie řízení
- Sociologie kultury
- Sociologie práva (sociologie deviantního chování a kriminality)
- Sociologie vědění a ideologie (sociologie sociologie)
- Sociologie veřejného mínění
- Sociologie morálky
- Sociologie výchovy a vzdělání
- Sociologie umění
- Sociologie vědy
- Sociologie náboženství
- Sociologie jazyka
- Sociologie státu a práva
- Sociologie politiky (sociologie politických stran, sociologie propagandy)
- Sociologie armády
- Sociologie zdravotnictví (Havlík, 2015)

1.6 Mikrosociologie a makrosociologie

Sociologie se dle různých hledisek velmi diferencuje, člení. Někteří autoři či sociologické směry spatřují za hlavní předmět této vědy společnost jako celek, studium velkých skupin a hlavních vývojových trendů (pohled makrosociologický), jiní zase uznávají její doménu ve zkoumání mezosystémů (odvětví, podniků apod.), nebo ve studiu malých skupin (pohled mikrosociologický) typu školní třída, rodina, pracovní kolektiv apod. a v poznávání dynamiky těchto skupin a v poznávání vztahů mezi jedinci a jedinci a skupinou (Havlík, 2015).

Vnitřní členění podle sociologie velikosti sociálních útvarů můžeme rozdělit do dvou úrovní:

- **mikrosociologie**
- **makrosociologie**

Mikrosociologie se zabývá sférou sociální interakce, zaměřuje se na malé sociální skupiny, vzorce a trendy, sociální sítě, interpersonální vztahy, obvykle na úrovni komunity a v kontextu každodenního života a zkušeností lidí. Jedná se o tzv. doplňkový přístup, poněvadž ve své podstatě je sociologie o pochopení toho, jak rozsáhlé vzorce a trendy formulují životy a zkušenosti skupin a jednotlivců a naopak.

Makrosociologie se zabývá velkými sociálními útvary (př. globální společnosti, vrstvy, národy, třídy apod.) a těmto útvarům odpovídajícími procesy a jevy (př. sociální stratifikací, sociální mobilitou, modernizací, masovou kulturou apod.). Je často teoretická, zabývá se obecnými otázkami, týká se sociologických přístupů a metod, které zkoumají rozsáhlé vzorce a trendy v rámci celkové sociální struktury, systému a populace (Maříková, Petrušek & Vodáková, 1996b).

Ačkoliv jsou mikro a makro sociologie koncipovány jako protichůdné přístupy, jsou ve skutečnosti komplementárními přístupy ke studiu společnosti.

Mezi mikrosociologií a makrosociologií lze nalézt **rozdíly i ve výzkumném procesu**, a to:

- A. ve výzkumných otázkách
- B. ve výzkumných metodách
- C. ve výzkumných závěrech

ad A. Rozdíly ve výzkumných otázkách

Makrosociologové pokládají velké, široké otázky, které často vyústí v závěry výzkumu a v nové teorie. Mikrosociologové mají tendenci klást otázky více lokalizované, které jsou zaměřené na zkoumání života menších skupin lidí.

ad B. Rozdíly ve výzkumných metodách

Makrosociologové běžně používají například kombinaci historického výzkumu se statistickou analýzou pro pokrytí dlouhého časového období tak, aby vytvořené soubory údajů ukázaly, jak se sociální systém a vztahy v něm v čase vyvíjely do současné podoby společnosti. Nebojí se však použít i běžně používané metody z mikrosociologického výzkumu (př. rozhovory a ohniskové skupiny) pro vytvoření inteligentních vazeb mezi historickými trendy, sociální teorií a způsobem, jakým lidé prožívají svůj každodenní život. Mikrosociologové používají obvykle výzkumné metody, které zahrnují přímou interakci s účastníky výzkumu, například rozhovory, ohniskové skupiny, pozorování. Ve velmi malém měřítku používají výzkumné metody z makrosociologie, jakými jsou například i statistické a historické analýzy.

ad A. Rozdíly ve výzkumných závěrech

Závěry vyvozené z makrosociologie často ukazují korelaci nebo příčinnou souvislost mezi různými prvky nebo jevy ve společnosti. Oproti tomu mikrosociologický výzkum dává (díky svému menšímu měřítku) podnět ke korelaci nebo příčinnosti mezi určitými věcmi, než aby to dokazoval přímo. Docela účinným přínosem jeho výzkumných závěrů jsou důkazy toho, jak sociální systémy ovlivňují životy a zkušenosti lidí, kteří v nich žijí.

Přestože mikrosociologie i makrosociologie přistupují ke studiu společnosti, sociálních problémů a lidí velmi odlišným způsobem, přináší obě úrovně velmi cenné závěry, které pomáhají naší schopnosti porozumět společenskému světu, problémům, které jím procházejí, a jejich možným řešením.

Sociologie se koncentruje na komplexní, avšak diferencované, vzájemně mnohostranné souvztažnosti a funkce „části“ a „celku“ celého sociálního života, a to nejenom lidského. Sociální jevy, v běžném životě považované za jednoduché a samozřejmé, chápe jako jevy komplexní, složité, se specifickým sociálním charakterem, který se odlišuje od ostatních jevů (Buocová, 2006).

Sociologie nám poskytuje nejenom teoretické perspektivy, ale i výzkumné metody, které nám umožňují vědecky studovat společenský život.

Soudobé sociální myšlení navazuje na myšlenky a prameny zakladatelů sociologie, kterým se budeme věnovat v následující kapitole.

Shrnutí

Sociologie je vědou o sociálním světě v sociální realitě. Za její funkce považujeme poslání a úkoly, které tato disciplína plní ve společnosti. Lze ji zařadit v systému věd mezi vědy společenské, mezi vědy zabývající se prostředím člověka a jeho společenstvím a vědy věnující se lidským činnostem a jejich produktům. Sociologii můžeme členit několika způsoby. Jedním z členění je dle velikosti sociálních útvarů na mikrosociologii a makrosociologii. Sociologie nám poskytuje nejenom teoretické perspektivy, ale i výzkumné metody, které nám umožňují vědecky studovat společenský život.

Pojmy k zapamatování

Sociologie, sociologická imaginace, funkce, předmět a struktura sociologie, sociologická paradigmatata, makrosociologie, mikrosociologie

Cvičení

Vyberte si nejméně tři aplikované sociologické disciplíny a podrobně popište, čím se zabývají (co je předmětem jejich zkoumání).

Kontrolní otázky

1. Charakterizuj sociologii jako vědu.
2. Vymezte předmět sociologie, její funkce.
3. Jak byste vysvětlili slova Millse, který řekl, že sociologové by měli pracovat na své sociologické imaginaci?
4. Co znamená sociologické paradigma, a jakou plní funkci v sociologii?
5. Uveďte rozdíly mezi mikrosociologií a makrosociologií.

Korespondenční úkol

Zjistěte, jak je sociologie aplikována ve skutečném světě.

2 Kapitola 2 - VÝVOJ SOCIOLOGICKÉHO MYŠLENÍ

Cíl kapitoly

Po nastudování této kapitoly byste měli být schopni:

- Pochopit průběh vývoje sociologického myšlení.
- Popsat dvě období vývoje a jeho zástupce.
- Reprodukovat základní vývoj české sociologie a jeho zástupce.

Klíčová slova

Předvědecké stadium, prosociologie, česká sociologie

Průvodce studiem

- Období protosociologické (předsociologické)
- Období sociologické (sociologie je ustanovena jako věda)
- Česká sociologie

2.1 Protosociologické období - předsociologické

Již od pradávna byli lidé fascinováni vztahy mezi jednotlivci a společnostmi, ke které patří. Mnoho témat, které řeší současná sociologie, již bylo studováno starými filozofy. Již v tehdejší době byli tito myslitelé motivováni touhou popsat ideální společnost. Sociologie má tak kořeny v dílech filozofů, jakými například byli Platón (427-347 př. n. l.), Aristoteles (384-322 př. n. l.), Konfucius (551-479 př. n. l.) a Xenofon (428-354 př. n. l.). V 11. století se Abú Hámid Muhammad al-Ghazálí (1058-1111) zabývá vlivem islámu na administrativu státu.

Již ve 13. století čínský historik Ma Tuan-Lin v encyklopedii obecných znalostí Wen Hsien T'ung K'ao (General Study of the Literary Remains) zkoumal sociální dynamiku jako základní součást historického vývoje (Stolley, 2005). Ve 14. století se na scéně objevil arabský učenec Ibn Khaldun (1332-1406), který sebe považoval především za historika, a kterého lze považovat za jednoho z praotců sociologie, jelikož jako jeden z prvních navrhl ustanovení nauky o společnosti na vědeckých základech, prováděl studie arabské společnosti. Khaldun se věnoval mnohým zajímavým sociologickým tématům, kterými byly například studie sociální soudržnosti kmene a otázka moci v kmenech, zabýval se sociálním konfliktem, srovnával sedavý a kočovný život apod. Nastavil tak základy pro moderní sociologii (Hannoum, 2003). Z evropských filozofů můžeme jmenovat renesančního filozofa Itala Niccoló Machiavelliho (1469-1527), který se v 16. století zabýval teorií o vládnutí.

„Úrodnou půdu“ pro klasiky sociologie připravilo i období osvícenectví, zejména francouzští myslitelé té doby. Ti se pokoušeli o vysvětlení sociálního světa. Velký význam pro vývoj věd o společnosti měl Baron Charles Louis Montesquieu (1689-1755), který se snažil odhalit zákony vývoje společnosti skrze studium empirických faktů (Keller, 2004). Podle dalšího osvícence Jacquese Turgota (1727-1781) se vývoj lidstva výrazně liší od dění v přírodě. Tento hovoří *„o univerzální historii lidstva, během níž dochází ke stále plnějšímu uplatňování lidského potenciálu.“* (Keller, 2004, s. 40). Výrazným osvícencem byl i Francouz Nicolas de Condorcet (1743-1794), který popisoval pokrok lidského poznání. Byl nejenom odpůrcem otrokářství, ale i podporoval zavedení všeobecně přístupného vzdělávání, zavedení všeobecného hlasovacího práva, dále podporoval svobodu vyznání pro všechny a vyslovoval se za práva žen a pro sociální zabezpečení pro chudé, včetně zrušení trestu smrti (Keller, 2004). Charakteristická nezávislost myšlení byla pro francouzského filozofa Voltaireho, vlastním jménem François Marie Arouet (1694-1778), který zastával princip tolerance a zabýval se tématem spravedlnosti. Další významnou osobností tohoto období byl Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), který se věnoval sociálním nerovnostem mezi lidmi (Stolley, 2005).

Toto období zahrnovalo i řadu dalších osobností, za zmínku stojí např. skotský osvícenec Adam Smith (1723-1790), který proslul s knihou Bohatství národů, ve které přišel s teorií spontánního řádu se svobodou, konkurencí a dělbu práce jako nezbytným předpokladem bohatství všech členů společnosti. Dalším skotským filozofem byl David Hume (1711-1776), který poukazoval na nutnost zbavovat se předsudků, kterými je člověk svazován k širší kolektivitě. Kládl důraz na to, aby lidé aktivně hodnotili a používali své síly. Anglický filozof John Locke (1632-1704) proslul hájením přirozené svobody a rovnosti lidí. Tento významně ovlivnil britské osvícenectví a pozdější liberální myšlení. Thomas Hobbes (1588-1679) byl dalším anglickým filozofem, osvícencem, který rozpracoval teorii společenské smlouvy. Věnoval se i tématu rovnosti lidí a práv jednotlivců. Německý filozof Immanuel Kant (1724-1804) se zabýval hodnocením mravnosti, uvedl, že toto vychází z motivů jednání lidí, ne z jeho důsledků (Stolley, 2005, Keller, 2004).

Konzervativní myšlení se formovalo v přímé polemice s idejemi osvícenců. Oproti osvíceneckému snu o rovnosti však kládl konzervatismus naopak důraz na statusové odlišnosti a na hierarchii, o které prohlašoval, že je na ní založena stabilita všech pospolitostí od rodiny, přes církve až po stát (Keller, 2004). Mezi hlavní zástupce konzervatismu řadíme Edmunda Burkeho (1729-1797), který je nejenom považován za otce sociálního konzervatismu, ale naformuloval pojetí společnosti, které se stalo hlavní koncepcí všech konzervativních teorií. Jeho pojetí společnosti znělo: *„Společnost jako celistvý organismus, jehož jednotlivé části spolu kooperují a přitom podléhají témuž principu harmonie a rovnováhy.“* (Keller, 2004, s. 46). Dalším významným konzervativcem byl francouzský učenec Louis de Bonald (1754-1840), který přinesl nejsystematičtější pohled na společnost.

V předsociologickém stadiu, v tzv. protosociologii, se učenci soustředili zejména na podobu ideální společnosti. Formulovali skoro všechny podstatné sociální problémy, týkající se např. otázky sociálních nerovností, tématem svobody, autority a vlády, problémů spravedlnosti, tolerance, popsali základní vztahy mezi sociálními jevy apod. Filozofické uvažování této doby představovalo postupný přechod od náboženského či mytického popisu jevů k rozumnému uchopení, které bylo založeno na zkušenostech.

2.2 Sociologické stadium

Další rozvoj sociologického myšlení můžeme spatřovat postupně ve třech hlavních proudech, které definovaly moderní společnost a kulturu:

- Období rozvoje moderní vědy od 16. století
- Období vzniku demokratických forem vlády, období americké revoluce, tzv. války za nezávislost (1775-1783) a období velké francouzské revoluce (1789-1799)
- Období průmyslové revoluce (18. a 19. století) – vývoj průmyslových metod výroby, zavádění průmyslových strojů a organizace práce v novém výrobním systému

Hospodářské změny symbolizují masivní proměnu společnosti, lidského života a sociálních problémů. Byla to doba velkého společenského a politického otřesu. V těchto uvedených událostech byl vytvořený nejenom rámec pro sociologické znalosti, byl zde položen základní kámen pro utvoření vědy o společnosti. Můžeme tak říci, že až v 19. století se položily základy sociologie jako moderní disciplíny. Lidé migrovali a prorůstali do jiných kultur, odvraceli se od svých tradičních hodnot, náboženských přesvědčení. Vznikaly reakce na sociální napětí formou stávek, vzpour, revolucí či válek. Tyto jevy byly dosud neexistující, nepoznané, neznámé a vyžadovaly kritické zkoumání. Sociologie se objevuje jako rozšíření nového světového názoru vědy, dále jako součást pochopení historických změn, sociální nespravedlnosti a možnosti sociální reformy, taktéž poskytuje odpovědi na nové a nebývalé typy sociálních problémů, které se v této době objevily. Sociologie se v té době neprosazovala jako sjednocená věda, poněvadž její zakladatelé přinášeli zřetelně odlišné pohledy.

Vývoj sociologie ovlivnila spousta událostí té doby. Devatenácté a dvacáté století bylo obdobím mnoha změn v sociálním pořádku a mnoha společenských otřesů. Tyto změny ovlivnily mnohé rané sociology.

Za zakladatele sociologie považujeme následujících pět osobností:

- Auguste Comte
- Karl Marx
- Émile Durkheim
- Max Weber
- Georg Simmel

Tito myslitelé stáli nejenom u počátku vzniku sociologie jako vědy, ale i formulovali otázky týkající se společnosti, kterým se sociologie věnuje i v současnosti. Následovně se krátce seznámíme s každým z nich.

2.2.1 Auguste Comte

„Poznání společnosti lze dosáhnout pouze vědeckým zkoumáním a pozorováním zákonů, které vedou k sociální stabilitě a sociální změně. Vědecké pochopení těchto zákonů může vést ke změně. S pomocí vědy lze vytvořit lepší svět“.

(Auguste Comte In Kol. autorů, 2016, s. 23)

Za **otce sociologie** je považován zakladatel pozitivismu francouzský filozof Auguste Comte (1798-1857), který termín „*sociologie*“ poprvé použil ve své práci Pozitivní filozofie. Původně však používal pro tento nový obor pojem „*sociální fyzika*“ (Giddens, 2013).

Comte tvrdil, že společnost funguje podobně jako hmotný svět, tzn. dle neměnných zákonů. Jeho záměry byly cíleny na skutečnost, že by se sociologie měla stát pozitivní vědou. „*Chtěl, aby používala týchž přesných vědeckých metod ke studiu společnosti, jakých využívala fyzika a chemie ke studiu hmotného světa. Podle pozitivismu by se tedy věda měla zabývat jen takovým zkoumáním, které lze odvodit z pozorování a které je empiricky ověřitelné*“ (Giddens, 2013, s. 30). To znamená, že poznání o společnosti by mělo být založeno na pozorování, srovnávání a experimentálním ověřování.

Jeho myšlení odráželo překotné změny ve společnosti té doby. Comte navazoval na myšlení utopického socialisty Henriho de Saint-Simona, u kterého pracoval jako sekretář.

Comte je znám především svým **zákonem tří stadií**, kdy rozděloval historii do tří intelektuálních fází. Nacházíme zde představu mechanismu, kdy se historicky střídají epochy konstruktivní a destruktivní. Comte hovoří o tom, že lidské porozumění světu, každá společnost, teorie či učení, musí ve svém vývoji projít třemi stadii:

1. **Teologické (náboženské) stadium**, zahrnující středověké období, ve kterém byla společnost vnímána jako vůle božstva. Lidé dávají světu antropomorfní podobu. Principy nejsou verifikovatelné, stávají se předmětem víry lidí. Comte podrobněji zkoumá vývoj náboženství.
2. **Metafyzické stadium**, zaměřené na přírodní síly, které by měly vysvětlit sociální dění než na Boha. Jde především o klasické filozofické názory. Principy nejsou verifikovatelné. Comte zdůrazňuje zejména období osvícenectví.
3. **Vědecké (pozitivní) stadium**, zaměřené na zákony řídící hmotný svět. Lidé se již neptají „*Proč?*“, ale „*Jak?*“ Nesnaží se po poznání podstaty, existující jevy jen popisují. Dospívají k verifikovatelnému poznání, tzn. své soudy vzájemně

konfrontují a ověřují. Mizí problémy nesmiřitelnosti či konfliktnosti systémů, tvoří se možnosti nastolení harmonického systému ve společnosti. Comte vnímal, že může vědecké analýzy, např. ze studia gravitace, či dalších přírodních zákonů, použít i ke studiu sociálního světa (Stolley, 2005). V této souvislosti tak Comte představil svůj koncept pozitivismu do sociologie jako způsob pochopení sociálního světa, založeného na vědeckých faktech.

Comtův zákon tří stadií má velký význam pro vývoj společnosti, není tak pouze zákonem intelektuálního vývoje.

Comtův přínos k systematizaci a usjednocení sociologie jako vědy o společnosti je velmi významný a nezanedbatelný pro další konstituování této vědecké disciplíny.

Hlavní díla:

1830-1842	Kurz pozitivní filozofie (šest svazků)
1848	Obecný pohled na pozitivismus
1851-1854	Systém pozitivní politiky čili Pojednání o sociologii (čtyři svazky)

2.2.2 Karl Marx

„Filozofové svět jen různě vykládali, jde však o to jej změnit.“

(Karl Marx In Kol. autorů, 2016, s. 25)

Německý filozof a ekonom Karl Marx (1818-1883) je považován za jednoho ze zakladatelů sociologie. Jeho představy o společenském konfliktu jsou dodnes relevantní.

Marxova teorie společnosti se lišila od Comteho i Durkheima. Marx vyvinul kritickou analýzu kapitalismu, která vnímala materiální či ekonomický základ nerovnosti v příčinách sociální nestability a konfliktů. Svými názory se sice dotýkal více otázek ekonomických, ty však obsahují řadu podnětných sociologických postřehů, protože se Marx vždy snažil o spojení ekonomických problémů s působením společenských institucí.

Pro Marxe byla Comteho sociologie forma idealismu. Tam, kde Comte považoval za prostředek k dosažení společenské změny vědu, Marx poukázal na nevyhnutelnost politické akce (Kol. autorů, 2016). Sám Marx věřil, že společnost se rozroste a změní v důsledku bojů různých sociálních tříd.

V době, kdy Marx rozvíjel své teorie, průmyslová revoluce a vzestup kapitalismu vedly k masivnímu nárůstu bohatství společnosti, ale také k obrovským rozdílům v bohatství a moci mezi majiteli továren (buržoazií) a dělníky (proletariátem). Kapitalismus byl stále relativně nový ekonomický systém. Jednalo se o systém, který

byl ze své podstaty nestabilní a náchylný ke krizi, ale ve svém dosahu stále více globální.

Marxův **historický materialismus** je přístup k porozumění společnosti, který vysvětluje přechod od feudální společnosti ke společnosti moderní, kapitalistické vlivem nových metod ekonomické výroby. Vysvětluje tak sociální změny a lidské myšlenky z hlediska základních změn v ekonomice či ve výrobě jako historické proměny způsobu, jakým lidské společnosti působí na svůj hmotný svět (př. životní prostředí a jeho zdroje), tak, aby jej mohli použít k uspokojení svých potřeb. Marx tvrdil, že vědomí či myšlení lidí o světě se vyvíjejí ze změn v této ekonomické základně. Zdrojem této historické změny a přechodu mezi různými historickými typy společnosti (př. feudalismus, kapitalismus) byl **třídní boj** (Stolley, 2005).

Za třídní boj Marx považoval napětí a konflikty mezi společenskými třídami, mluvil o něm jako o nevyhnutelném. Vztah mezi třídami považoval za vykořisťující, kdy obohacuje vlastníky kapitálu, dělnickou třídu drží v chudobě. Marx ve svém díle představil řadu koncepcí, jako byl třídní boj, třídní uvědomění, či pojmy jako vykořisťování a odcizení, které tvořily ústřední bod pozdějšího sociologického uvažování. Marxovy myšlenky inspirovaly mnohé další osobnosti (př. Durkheim, Weber), kteří poté přicházely s vlastními alternativními názory.

Hlavní díla:

- 1848 Komunistický manifest (spoluautor Friedrich Engels)
- 1859 Ke kritice politické ekonomie
- 1867 Kapitál, svazek 1

2.2.3 Émile Durkheim

„Společnost není pouhým souhrnem jedinců. Systém utváření jejich sdružováním spíše představuje specifickou realitu s vlastní charakteristikou.“

(Émile Durkheim In Kol. autorů, 2016, s. 37)

Émile Durkheim (1858-1917) hrál klíčovou roli i ve vývoji pozitivistické sociologie. Pomohl etablovat sociologii jako akademický vědní obor. Své učení založil na důkladném zkoumání empirických důkazů v podobě případových studií a statistiky. V roce 1895 zveřejnil pravidla sociologické metodologie a na univerzitě ve francouzském Bordeaux založil první katedru sociologie. Stal se prvním profesorem sociologie.

Velké politické otřesy a ostré politické rozdělení ve Francii na konci 19. století ovlivnily Durkheima natolik, že se ve své práci zaměřil na sociologická témata morální anarchie, dekadence, nepořádku, řádu, reforem a dezorganizace. Pro Durkheima byla sociologie nejenom vědeckou disciplínou, ale také morální výzvou. Zajímavým je Durkheimovo kladení důrazu na **morálku**. Studoval sociální patologie morálního řádu,

např. u patologických společností sledoval rozpad sociálních norem mezi jednotlivci a společností.

Sociální fakt chápal jako „*vnější skutečnost nepodléhající vůli jedince. Popisuje jej jako hnací sílu evoluce od mechanické solidarity k solidaritě organické a jeho podstatou je zvětšení dynamické hustoty neboli populačního růstu a koncentrace.*“ (Kol. autorů, 2016, s. 37). Durkheim rozlišuje mezi **materiálními** a **nemateriálními sociálními fakty**. Sám se zaměřoval na zkoumání nemateriálních sociálních faktů, př. byrokracie či právo.

Durkheim hovořil o tom, že zásadní změna v typu sociální soudržnosti je to, co odlišuje moderní společnost od tradiční. A právě v moderní společnosti je vzájemná organická závislost jedinců základem pro **sociální soudržnost**. Soudržnost v tradiční společnosti nazýval **mechanická solidarita**, soudržnost v moderní společnosti, s rozvinutou dělbu práce, nazýval **organická solidarita**. Dle Durkheima přinášela rychlá industrializace rychlou dělbu práce tak, že se nestačily dostatečně vyvinout sociální interakce, tzn. že jedinci vnímali stále menší sounáležitost se společností. Ovšem dělba práce s rychlou industrializací s sebou přinášela i sociální problémy. K popisu ztráty kolektivních norem a hodnot a následného oslabení individuální morálky používal Durkheim pojem **anomie** (Kol. autorů, 2016). Anomii můžeme chápat jako stav, kdy ve společnosti přestávají platit normy a zákony. Jak uvádí Keller (2004, s. 220), podle Durkheima „*nese s sebou riziko anomie každý výraznější a rychlý pohyb v rámci sociální struktury, který narušuje dřívější síť sociálních vztahů. Naprostá anomie je ovšem empiricky nemožná, neboť všechny společnosti jsou charakterizovány větším, či menším stupněm normativní regulace.*“

Durkheimův pozitivismus se postupně dostal na okraj zájmu. Jeho koncepty, kterými jsou kolektivní vědomí a anomie, mají však i nadále místo v současné sociologii.

Hlavní díla:

- 1893 Společenská dělba práce
- 1895 Pravidla sociologické metody
- 1897 Sebevražda

2.2.4 Max Weber

„... svět by jednoho dne mohl být plný jen těch malých koleček ve stroji, malých lidí Inoucích k malé práci a usilujících o větší.“

(Max Weber In Kol. autorů, 2016, s. 37)

Německý sociolog Max Weber (1864-1920) se snažil porozumět povaze a příčinám sociální změny. Odmítal přistupovat k sociálním vědám stejným způsobem jako k vědám přírodním. Tvrdil, že by se sociologie měla zaměřit na sociální činnost, ne na sociální strukturu. Sociologii charakterizoval jako vědu o sociálním jednání, přičemž jednání chápe jako chování, kterému jedinec přisuzuje nějaký smysl a **sociální jednání**

považuje za takové chování, kterému jedinec přisuzuje nejenom smysl, ale i ho usměrňuje dle reakcí druhých lidí.

Weber rozlišil **čtyři typy sociálního jednání**:

- účelově racionální
- hodnotově racionální
- afektivní
- tradiční

Důležitým prvkem ve Weberově sociologickém pohledu byla myšlenka **ideálního typu**. Tímto ideálním typem neměl na mysli nějakou koncepci dokonalého či vytouženého cíle, myslel tím čistou podobu určitého jevu. „*Ideální typy jsou koncepční či analytické modely, které lze použít k porozumění světu. V reálném světě ideální typy existují jen zřídka, pokud vůbec – často jsou přítomny jen některé z jejich charakteristik. Tyto hypotetické konstrukce však mohou být velmi užitečné, poněvadž porovnáním s ideálním typem lze v reálném světě porozumět každé situaci.*“ (Giddens, 2013, s. 36). Ideální typy Weber aplikoval na formy byrokracie a na hospodářský trh.

Weber hovoří o tom, že sociologie by měla být vědou nehodnotící, nesoudící, ale vědou analyzující, vysvětlující. Přičemž Weber zdůrazňuje, že hodnotit může pouze jedinec sám a za každým jednáním stojí člověk. Weberova sociologie je sociologií rozumějící, individualistickou (kdy je třeba uchopit subjektivní smysl jednání) a racionalistickou (kdy konstruuje ideální typy). Pokusil se vytvořit teorii procesu racionalizace v západní společnosti, kdy klasickým příkladem racionalizace byla pro Webera byrokracie (Jandourek, 2009).

Weber také významně přispěl k metodologii sociologického výzkumu. Snažil se např. o subjektivitu v reprezentacích sociálních procesů, kulturních norem a společenských hodnot. Tento přístup později vedl k výzkumným postupům, jejichž cílem bylo systematické získávání hloubky porozuměním společenským světům bez zobecňování a předvídání. Jeho přístup k výzkumu je považován za základ pro rozdíly současného kvantitativního a kvalitativního sociologického přístupu.

Hlavní díla:

1904-1905 Protestantská etika a duch kapitalismu

1919 Politika jako povolání

1921-1922 Hospodářství a společnost: Nástin interpretativní sociologie

2.2.5 Georg Simmel

„*Prostřednictvím této anonymity ... si každá strana osvojí nelítostnou objektivitu.*“

(Georg Simmel In Kol. autorů, 2016, s. 105)

Německý sociolog Georg Simmel (1858-1918) rozvíjel tzv. **formální sociologii**, vycházející z přesvědčení, že fenomén konkrétního člověka můžeme pochopit tím, že se soustředíme nikoli na obsah vztahů, ale na jejich formy, které jsou jejich základem. (Kol. autorů, 2016). Uvedl sociologii jako ohraničenou, nezávislou disciplínu, nabízející spoustu vhlédů na společenský život.

Simmelova sociologie se stavěla proti Comteho a Spencerově organistické teorii, a také proti zdůrazňování jedinečnosti historických událostí. (Jandourek, 2009). Sdělával, že společnost je propletenou sítí vztahů mezi jednotlivci, kteří jsou vzájemně ve stálé interakci. Odhalil, že nárůst mezilidských interakcí lidí žijících ve městech má zásadní vliv na vztahy mezi lidmi. Zatímco se v tradiční společnosti lidé důvěrně znali, v moderním městském prostředí jsou si navzájem neznámí, i když jsou s sebou obklopeni. Simmel byl přesvědčený, že nárůst sociální aktivity a anonymity přispívá ke změně vědomí, která vede k tomu, že se lidé stávají zdrženlivějšími a odměřenějšími. Tyto postoje lidí chápe Simmel jako metodu k přežití v sociálním prostředí (Kol. autorů, 2016).

Hlavní díla:

- 1900 Filozofie peněz
- 1903 Velkoměsta a duchovní život
- 1908 Sociologie

2.3 Česká sociologie

Do dějin světové sociologie zasáhli naši sociologové velmi málo. Můžeme se sice chlubit vlastní sociologickou tradicí, i když je pro nás zajímavá, ve světě je neznámou.

Zakladatelem české sociologie u nás byl **Tomáš Garrigue Masaryk**, jeho pokračovatelem byl **Edvard Beneš**. Mezi další významné české sociology se řadili např. A. Inocenc Bláha, Emanuel Chalupný, Otakar Machotka, Karel Galla, Josef Král, Zdeněk Ulrich atd. Vývoj sociologického myšlení ovlivnili také filozof Josef L. Fischer či sociograf Anton Štefánek.

Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937)

Masarykův přínos pro sociologii je značný. Do našich vod uvedl jako první Comteho. Sám ho studoval a většinou souhlasil s jeho názory. Masaryk napsal několik sociologických prací, v nichž podává obraz o tehdejších poměrech ve společnosti (O sebevraždě, Rukověť sociologie apod.).

Edvard Beneš (1884-1948)

I když je veřejnosti znám zejména jako politik, mimo jiné měl vystudovanou i docenturu ze sociologie a věnoval se i sociologickým otázkám. Byl Masarykovým žákem. Ve své práci se věnoval tématům např. společenská kolektivita, sociologii stranictví a sociologii davu. Významným Benešovým sociologickým činem je soubor

přednášek pro univerzitu v Chicagu, kde pojednával o demokracii a popisuje svou kritiku autoritářských režimů, poučeně analyzuje nacionální socialismus a diagnostiku neduhy moderní demokracie (Maříková, Petrušek & Vodáková, 1996a).

Emanuel Chalupný (1879-1958)

V zahraničí patřil mezi nejznámější české sociology. Byl docentem sociologie. Je autorem prvního soustavného českého Úvodu do sociologie z roku 1905. Pokusil se o popis vlastního pozitivisticky orientovaného sociologického systému. Zabýval se především pojmy a metodologií sociologie, problematikou českých duchovních tradic a sociologickou povahou jazyka, náboženství a umění. Sociologii pojímá jako vědu o civilizaci a kultuře. Chalupný zpracoval i řadu dílčích studií z oblasti aplikované či historické sociologie, sociologie práva, národa, umění a dalších. Byl jedním ze zakladatelů Sociologického ústavu a podílel se na vydávání Sociologické revue. Hlavní díla jsou Sociologie a Sociologie práva a mravnosti (Maříková, Petrušek & Vodáková, 1996a).

Arnošt Inocenc Bláha (1879-1960)

Je považován za nejvýznamnějšího českého sociologa. Byl profesorem sociologie a ředitelem sociologického semináře. Vydával spolu s Chalupným a Fischerem Sociologickou revue. Celý život usiloval o zachování oboru sociologie. Definoval sociologii jako vědu o sociálních jevech. Za klíčové faktory pro zdravou společnost považoval mravní a duchovně kulturní hodnoty. Bláha vytvářel a rozvíjel své pojmy a metodu podobně jako Émile Durkheim vždy v souvislosti s konkrétními analýzami určitých společenských jevů. Ačkoli je Bláha autorem nepřeberného množství článků a recenzí, sociologicky významná témata, nejdůležitější metodologické a teoretické pojmy, které rozvíjel, našly vždy své konkrétní uplatnění a výraz v jeho monografiích. Proto je možné podat výklad základních bodů a charakteristických rysů jeho sociologické koncepce v úzké vazbě na témata, která zpracovával v jejich rámci. V těchto intencích můžeme jeho sociologické dílo rozdělit podle hlavních tematických okruhů na sociologii města, teorii mravnosti, sociologii rodiny a sociologii sociálních typů. V rámci zpracování těchto témat Bláha postupně dospěl k vlastním metodologickým názorům i ke koncepci obecné sociologické teorie, která bývá označována jako federativní funkcionalismus. Hlavní díla jsou např. Město, Sociologie sedláka a dělníka, Sociologie dětství, Sociologie inteligence, Sociologie. (Maříková, Petrušek & Vodáková, 1996a).

Vývoj sociologie v českých zemích byl poněkud komplikovaný. Jako vědní obor vznikla v 80. letech 19. století a v Česku byla následně oficiálně dvakrát zakázána a zrušena. Poprvé se tomu stalo v roce 1944, kdy Česká sociologická společnost byla obviněna z kulturní špionáže a nepřátelské činnosti vůči Říši. Podruhé v roce 1949 byla sociologie prohlášena za buržoazní pavědu a za ideologickou službu imperialismu. Od té doby se veškeré oficiální sociologické teoretické myšlení odehrávalo pouze v rámci marxisticko-leninské ideologie.

Až v polovině 60. let 20. století byly učiněny první pokusy o novou institucionalizaci sociologie. Tehdy sociologové Klofáč a Tlustý iniciovali založení sociologického

pracoviště na univerzitách v Praze a Brně. To se jim podařilo a od roku 1965 bylo možno opět studovat sociologii jako obor vysokoškolského studia. V roce 1964 vznikla Československá sociologická společnost a Ústav pro výzkum veřejného mínění. V roce 1965 byla založena i Československá akademie věd, do níž vstoupilo mnoho sociologů rozvíjet sociologickou teorii, metodologii a politologii. Začal i vycházet Sociologický časopis. V roce 1968 se sociologové výrazně politicky angažovali. V květnu se sešel mimořádný sjezd Československé sociologické společnosti a požadoval odvolání zkompromitovaných politiků, zrušení cenzury, garanci lidských práv a svobod, demokratický volební systém. Vstup sovětských vojsk přerušil pokus o rekonstrukci oboru dřív, než se nově zakládající instituce mohly upevnit. Po tomto roce však byla sociologie opět ideologicky omezena. Byla tematicky zredukována a personálně tvrdě prokádrována. Po roce 1989 se československá (později česká) sociologie pomalu vrací do celosvětového kontextu. Sociologové se snažili zaplnit mezery, které vznikly obdobím totality. Studium sociologie se otevírá i na vysokých školách, př. Praha, Brno, Olomouc. Znovu se zakládá Sociologický ústav. Vzniká reorganizovaný Institut pro výzkum veřejného mínění. Z Československé sociologické společnosti se ustavuje česká část jako Masarykova česká sociologická společnost. Nově je vydáván Sociologický časopis a je založeno Sociologické nakladatelství SLON. Vznikla i řada soukromých agentur pro výzkum veřejného mínění a trhu. Mnoho sociologů odchází do politiky, sdělovacích prostředků a nejrůznějších obchodních firem. Postupně však odcházejí (vymírají) i významní čeští sociologové postkomunistické doby, jakými byli např. Ivo Možný, Miloslav Petrusek, Petr Matějů, Pavel Machonin. Současní sociologové se snaží rozvíjet a udržovat českou sociologii, publikují, přednášejí na vysokých školách a účastní se konferencí či výzkumů doma i v zahraničí. V současnosti se jedná například o Jana Kellera, Petra Mareše, Jiřího Buriánka, Tomáše Katrňáka, Danu Sýkorovou, Ladislava Rabušice a další.

Shrnutí

Vývoj sociologického myšlení můžeme řadit do dvou fází, tzv. předsociologické a sociologické období. V prosociologickém stadiu se učenci soustředili zejména na podobu ideální společnosti. Filozofické uvažování té doby představovalo postupný přechod od náboženského či mytického popisu jevů k rozumovému uchopení, které bylo založeno na zkušenostech. V sociologickém období se rozvoj sociologického myšlení spatřuje ve třech fázích, v období rozvoje moderní vědy od 16. století, v období vzniku demokratických forem vlády a v období průmyslové revoluce. Vývoj sociologie ovlivnila spousta událostí té doby. Devatenácté a dvacáté století bylo období mnoha změn v sociálním pořádku a mnoha společenských otřesů. Za zakladatele sociologie považujeme Comteho, Marxe, Durkheima, Webera, Simmela. Do dějin světové sociologie

zasáhli čeští sociologové velmi málo. Za zakladatele české sociologie je považován Tomáš Garrigue Masaryk.

Pojmy k zapamatování

Předvědecké stadium, průmyslová revoluce, prosociologie, česká sociologie, zakladatelé sociologie.

Cvičení

Zkuste vyhledat další alespoň dva současné české sociology a popište, jakou aplikovanou disciplínou sociologie se zabývají.

Kontrolní otázky

1. Popište, jak se sociologie stala samostatnou akademickou disciplínou.
2. Kdo je považován za otce sociologie a proč?
3. Popište dvě základní období vývoje sociologie a uveďte jejich zástupce.
4. Popište tři hlavní období v sociologickém stadiu.
5. Uveďte osobnosti české sociologie.

Korespondenční úkol

Vyberte si jednu z dalších osobností z dějin sociologie, popište, čím se zasloužila o přínos této disciplíny, její profesní život a dílo.

3 Kapitola 3 - SPOLEČNOST A KULTURA

Cíl kapitoly

Po nastudování této kapitoly byste měli být schopni:

- Vysvětlit základní pojmy, jakými jsou společnost a kultura a rozlišit je.
- Pochopit klasifikaci společnosti dle spektra úrovně industrializace.
- Pochopit rozlišení předindustriální, industriální a postindustriální společnosti.
- Vysvětlit rozdíl mezi subkulturou a kontrakulturou.
- Pochopit koncepci masové kultury.

Klíčová slova

Společnost, předindustriální společnost, industriální společnost, postindustriální společnost, kultura, aspekty kultury, masová kultura, subkultura, kontrakultura

Průvodce studiem

- Společnost: předindustriální, industriální, postindustriální.
- Kultura: hmotná, nehmotná.
- Masová kultura.
- Subkultura. Kontrakultura.
- Význam kultury pro sociology.

3.1 Společnost

Ze sociologického hlediska se **společnost** týká skupiny lidí, kteří žijí v určité komunitě a sdílejí stejnou kulturu. Můžeme také říci, že společnost sestává z lidí a institucí kolem nás, našich sdílených přesvědčení i našich kulturních myšlenek. Vyspělejší společnosti sdílí také politickou autoritu.

Pokud bychom měli definovat **společnost**, můžeme říci, že se jedná o systém vzájemných vztahů spojující jednotlivce. Jedná se o sociální systém, souhrn osob, jejich vzájemné vztahy a vazby v určitém historickém, prostorovém, kulturním a sociálním kontextu.

Někteří sociologové obecně **klasifikují společnosti** podle spektra úrovně industrializace:

- **předindustriální** (tradiční),
- **industriální** (průmyslová),

-
- **postindustriální** (moderní).

3.1.1 Předindustriální společnost

Předindustriální neboli tradiční společnost nalezneme v období před průmyslovou revolucí. V té době bylo ve společnosti používání strojů ojedinělé. Ekonomická produkce byla omezena množstvím práce, kterou člověk mohl poskytnout, bylo jen málo specializovaných povolání. Nejranější společnost se projevovala existencí lidí ve společnostech **lovců a sběračů**. Tyto skupiny byly založeny na příbuzenství nebo kmenech. Aby lidé přežili, lovili divoká zvířata, sbírali divoce rostoucí byliny. Nerozdělovali se na chudé a bohaté. Rozdíly v postavení a pozici byly zpravidla vázány na věk a pohlaví. Byla zde dělba práce, muži byli lovci, ženy sběračky, plus měly na starosti vaření a výchovu dětí (Giddens, 2013). Pokud v oblasti vyčerpali zdroje, skupina se stěhovala do oblasti nové, tzn. žila kočovným životem.

Postupně se měnící podmínky a formy přizpůsobování vedla jedince k domestikaci zvířat. Lidé začali zvířata krotit a chovat, taktéž si začali pěstovat své vlastní rostliny a plodiny. Projevila se existence **pasteveckých** a **zemědělských společností**. Pastevecké skupiny chovaly zvířata dle území, na kterém žily a jeho podmínek, například ovce, kozy, skot, velbloudy, koně. Zemědělci se snažili obdělávat půdu za účelem pěstování plodin a rostlin pro svou obživu. Mnohé společnosti v tomto období měly smíšené pastevecké i zemědělské hospodářství (Giddens, 2013).

Postupem doby se lidé stále více a více zdokonalovali, na obdělávání půdy si vyráběli nástroje, začali si zbytky rostlin přihnojovat půdu apod. Postupně vznikala řemesla. Zdroje se staly hojnějšími, sociální třídy více dělitelnými. Ti, co měli více zdrojů, si mohli dovolit lepší život, vyvinuly se šlechtické třídy.

Lidé se začali věnovat i hudbě, poezii a filozofii, někdy je toto období označováno jako „**úsvit civilizace**“, a to zejména kvůli rozvoji volného času a humanitních věd. Rozdíl mezi společenským postavením mužů a žen se prohluboval.

Deváté století dalo vznik feudální společnosti. Ta obsahovala přísný hierarchický systém moci, který byl založený na vlastnictví půdy. Tuto půdu obdělávala nižší třída, tzv. **rolníci**, kteří za oplátku za udržování půdy dostali místo k životu a ochranu před vnějšími nepřáteli. Síla byla předávána rodinnými liniemi, přičemž rolnické rodiny sloužily pánům po generace. Nakonec sociální a ekonomický systém feudalismu selhal, byl nahrazený kapitalismem a technologickým pokrokem průmyslové éry.

3.1.2 Industriální společnost

V osmnáctém století zažila společnost dramatický vzestup technologického pokroku, toto období je známé jako **průmyslová revoluce**. Bylo pozoruhodné díky počtu nových vynálezů. Před touto průmyslovou revolucí byla práce zaměřena převážně na člověka a zvířata a jejich sílu. Po objevení parního stroje, plynových světel,

mechanických secích strojů a mlátiček apod. prudce narostla produktivita. Jedním z výsledků zvýšené produktivity a technologií byl vzestup městských center. Dělníci se hrnuli do továren, pro průměrného člověka se stalo dosažitelnější vzdělání, zdravotní péče stoupala. Nové generace se již málo zabývaly udržováním rodinné půdy a tradic, stále více se zaměřovaly na získávání bohatství a dosažení vzestupné mobility pro sebe a své rodiny. Jak se kapitalismus zesiloval a zvětšoval, zvyšovala se i sociální mobilita (Giddens, 2013).

V tomto období se zrodila i sociologie jako vědecká disciplína. Život lidí se rychle měnil, dlouholeté tradice zemědělské éry se nevztahovaly na život ve městech. Masy lidí se stěhovaly do měst, do nového prostředí, a často se ocitaly v hrozných životních podmínkách špíny, přeplněnosti a chudoby. A právě zde se objevili první učenci, kteří začali studovat vztah mezi jednotlivými členy společnosti a společností jako celkem.

3.1.3 Postindustriální společnost

Toto období můžeme též nazvat jako **informační** nebo **digitální** společnost. Na rozdíl od průmyslové společnosti má postindustriální společnost kořeny v produkci informací a služeb. Mohlo by se říci, že digitální technologie jsou parním strojem informačních společností. Vzhledem k tomu, že je ekonomika informačních společností poháněna znalostmi, je moc na těch jedincích, kteří mají na starosti ukládání a distribuci informací. Členové postindustriální společnosti bývají zaměstnání jako prodejci služeb (př. softwaroví programátoři, obchodní konzultanti) místo výrobců zboží. Sociální třídy jsou rozdělené podle přístupu ke vzdělání, protože bez technických znalostí a dovedností nemají jedinci v informační společnosti možnost úspěchu.

3.2 Kultura

Pojmy „*kultura*“ a „*společnost*“ se od sebe sice dají rozlišit, ale jsou mezi nimi velmi úzké vazby. V předcházející kapitole jsme se dozvěděli, že je společnost systém vzájemných vztahů spojující jednotlivce. Bez společnosti nemůže existovat žádná kultura. Platí to ale i naopak: žádná společnost nemůže existovat bez kultury. Bez kultury bychom vůbec nebyli lidmi, alespoň ne v tom smyslu, v němž toto slovo obvykle chápeme. Neměli bychom žádný jazyk, jímž bychom se mohli vyjadřovat, a žádný pocit sebeuvědomění; naše schopnost přemýšlet nebo uvažovat by byla výrazně omezena (Giddens, 2013).

„Pojem kultura se pokouší naznačit, že lidé nežijí pouze podle pravidel daných přírodními zákonitostmi, ale že vytvářejí svůj vlastní svět, který je od přírody odlišný.“ (Jandourek, 2009, s. 175).

Kultura je odlišná od sociální struktury a ekonomických aspektů společnosti. Je však s nimi propojena tím, jak je informuje.

„O kultuře hovoříme především v souvislosti se skupinou, protože je předávána ve společnosti interakcí jejích členů. Díky tomu, že lidé mají společné zkušenosti, mluví, naslouchají, sledují dění, mohou si předávat skupinové hodnoty a přesvědčení a poznávat, co se od nich očekává jako normální jednání v dané situaci.“ (Jandourek, 2009, s. 179).

3.2.1 Aspekty kultury

Kultura je jedním z nejdůležitějších konceptů sociologie. Sociologové uznávají, že hraje klíčovou roli ve společenském životě jedinců. Je důležitá pro utváření sociálních vztahů, udržování sociálního řádu, určování toho, jak vnímáme svět a své místo v něm. Taktéž je nepostradatelnou pro utváření našich každodenních činností a zkušeností ve společnosti. Kultura se skládá z **hmotných a nehmotných statků** (Buocová, 2006).

Nehmotné statky neboli **nemateriální aspekty kultury** spatřují sociologové v hodnotách, přesvědčeních, jazyku, v komunikaci a v postupech, sdílenými společnou skupinou lidí. V rámci těchto kategorií je kultura tvořena našimi znalostmi, zdravým rozumem, předpoklady a očekáváními. Společnost řídí také pravidla, normy, zákony a morálka, tzn. slova, která používáme (píšeme, mluvíme) a symboly, které používáme k vyjádření významu, myšlenek a konceptů. Kultura je také to, co děláme a jak se chováme a vystupujeme (například divadlo a tanec). Je zapouzdřena v tom, jak chodíme, sedíme, neseme naše těla a spolupracujeme s ostatními. Jak se chováme v závislosti na místě, čase a publiku, a jak mimo jiné vyjadřujeme totožnost rasy, třídy, pohlaví a sexuality. Kultura také zahrnuje kolektivní praktiky, kterých se účastníme, mohou to být náboženské obřady, oslavy světských svátků a i účast na sportovních událostech. Z výše uvedeného můžeme říci, že kultura je pojmem, na který se vztahuje velký a rozmanitý soubor (v tomto případě) nehmotných aspektů sociálního života (Sekot, 2004).

Oproti tomu se **hmotná kultura** skládá z věcí, které lidé vytvářejí a používají. Tento aspekt kultury zahrnuje v sobě celou řadu věcí, od budov, technologických pomůcek a oděvů, přes film, hudbu, literaturu a umění. Tyto aspekty hmotné kultury bývají častěji označovány jako **kulturní produkty**.

Sociologové spatřují v obou aspektech kultury spojitost. Uvádějí, že hmotná kultura vychází a je utvářena z nehmotných aspektů kultury. Naopak, hmotná kultura může taktéž ovlivnit nehmotné aspekty kultury (například silný dokumentární film může změnit postoje i víru lidí).

3.2.2 Význam kultury pro sociology

Kultura zahrnuje:

- všechno to, s čím se člověk nerodí,
- co sám většinou nevytváří, nýbrž přijímá od starších,

-
- co je spíše kolektivním a často anonymním, nastřádaným dílem mnoha generací,
 - co se udržuje tím, že se o to lidé starají a pečují,
 - co dané společenství spojuje a zároveň odlišuje od jiných.

Znaky kultury:

- není vrozená, ale je naučená,
- jedná se o kolektivní produkt,
- zachovává určitou kontinuitu,
- kultura je adaptivní.

Důležitost kultury pro sociologii je především ve významné a nepostradatelné roli při vytváření sociálního řádu. **Sociální řád** se týká stability společnosti, která je založená na kolektivní dohodě, na pravidlech a normách, které nám umožňují vzájemně spolupracovat, fungovat jako společnost a žít v pospolitosti v míru a v harmonii. Sociologové rozlišují dobré i špatné stránky sociálního řádu (Buocová, 2006).

Studiem kultury se zabýval Émile Durkheim, který hovořil o tom, že oba aspekty kultury jsou cenné právě v tom, že drží společnost pohromadě a posilují sociální vazby. Karl Marx zavedl kritický přístup ke kultuře ve společenských vědách, kde informoval, že v oblasti nemotného aspektu kultury je menšina schopna udržet nespravedlivou moc nad většinou. Měl tím na mysli, že hlášení se k běžným normám, hodnotám či přesvědčení vede jedince k tomu, aby investovali do nerovných sociálních systémů, které nemusí pracovat v jejich nejlepším zájmu (Buocová, 2006, Keller, 2005, Stolley, 2005).

Kultura může ve společnosti tvořit sílu útlaku i nadvlády, ale může být i silou tvořivosti, odporu a osvobození. Kultura je důležitým aspektem lidského sociálního života a sociálních organizací. Bez ní bychom neměli vztahy ani společnost.

3.2.3 Masová kultura

Vznik masové kultury se traduje od průmyslové revoluce a souvisí s mohutnou industrializací a urbanizací. Masovou kulturu způsobily prostředky masové komunikace.

Friedman (Sekot, 2004, s. 33) označil za masovou kulturu „*souhrn konzumních statků, které jsou k dispozici publiku prostřednictvím masové komunikace v rámci technické civilizace*“.

Masová kultura je v sociologii studována v subdisciplíně sociologie kultury. Masová kultura je fenoménem moderní společnosti. Konkrétně za pojmem masová kultura rozumíme hromadění kulturních produktů, jakými jsou hudba, umění, literatura, móda, tanec, film, kyberkultura, televize, rádio apod., které spotřebovává většina populace společnosti. Vztahuje se tak např. na velké série stejného oblečení, na filmy, které zhlédnou miliony diváků po celém světě apod. Přispívá tak velkému počtu lidí,

bez rozdílu sociálního zařazení, národnosti, věku či politické příslušnosti. Masová kultura má velkou dostupnost a přitažlivost.

Znaky masové kultury jsou zejména:

- masovost
- jednodušnost
- standardizace

Kritika masové kultury poukazuje na skutečnost, že tato není lidovým produktem, člověk v ní není klientem a ani pánem, je objektem manipulace. Podřizuje se potřebám a zájmům kulturního průmyslu (Maříková, Petrusek & Vodáková, 1996a).

Ve vztahu k masové kultuře existují **dva protichůdné sociologické argumenty**:

- masovou kulturu používají jen elity, které mají tendenci ovládat masmédiá, aby ovládali druhé.
- lidová (tradiční) kultura je prostředkem vzpoury proti kultuře dominantních skupin (Stolley, 2005).

Někdy se o masové kultuře říká, že je hromadně vyráběná pro hromadnou spotřebu masou spotřebitelů.

3.2.4 Subkultura a kontrakultura

Ve věku globálních komunikací určité kulturní formy jasně přetahují hranice států. V rámci národů jsou kulturní vzory také průřezové podle regionu, náboženské příslušnosti a dalších sociálních charakteristik, jako jsou třída, pohlaví, věk, etnicita a sexualita. Z kultury se postupně vymezovala **subkultura**. Její pokusy o konceptualizaci upřednostňovaly použití označení podsvětí či segmentu populace. Sociologové nedosáhli přesné dohody, co tvoří subkulturu, v zásadě ji však považují za sociální skupiny, jejichž specifická, sdílená kultura, životní styl nebo identita jsou dostatečně výrazné, aby se značně odlišily od kulturního prostředí, ze kterého pocházejí.

Obecně je subkultura skupina s určitými kulturními rysy, které jí umožňují se odlišit od ostatních skupin a širší společnosti, z níž se vyvinula. „*Zahrnuje soubor specifických norem, hodnot, vzorců chování a životního stylu, který charakterizuje určitou skupinu v rámci širokého společenství, případně tzv. dominantní či hlavní kultury, kam tato skupina patří (je její konstitutivní součástí)*“. (Buocová, 2006, s. 97)

Členové této subkultury mohou být organizováni podle mnoha druhů společných zájmů a činností, včetně užívání drog, módy a hudby nebo sportu. Může se jednat o jakoukoliv konkrétní sociální třídu, věkové rozpětí, pohlaví nebo etnicitu. Důležitým znakem je viditelné odlišení se od dominantní kultury. Sociální studia subkultur se často zaměřují na kontext sociální stratifikace, etnické diferenciaci, náboženské orientace, městského způsobu života a deviantního chování (Buocová, 2006). Subkultury se vědomě uzavírají, vytvářejí si skupinové subkulturní hranice, pomocí

kterých plní funkci sebeochrany a sebeudržování. Často si vytvářejí osobitou symboliku a svébytný jazyk.

Buocová (2006) uvádí, že významná symbolika je typická pro tzv. **kontrakulturu**. Tuto definuje jako „*kontrastní a opačný typ kultury, resp. subkultury, vzhledem k převládajícímu dominantnímu, oficiálnímu typu v dané společnosti. Je pro ni typický nesouhlas s normami, hodnotami a ideami oficiální kultury, zároveň závislost na ní nebo jen v jejím rámci má kontrakultura smysl a její základní premisy jsou srozumitelné a realizovatelné*“. (Buocová, 2006, s. 98).

Shrnutí

Společnosti jsou klasifikovány podle vývoje a použití technologie. Po většinu lidské historie žili lidé v předindustriálních společnostech charakterizovaných omezenou technologií a nízkou produkcí zboží. Po průmyslové revoluci mnoho společností založilo své ekonomiky na mechanizované práci, což vedlo k vyšším ziskům a trendu k větší sociální mobilitě. Na přelomu nového tisíciletí se objevil nový typ společnosti. Tato postindustriální neboli informační společnost je postavena na digitálních technologiích a nemateriálním zboží. Kultura je jedním z nejdůležitějších konceptů sociologie. Sociologové uznávají, že hraje klíčovou roli ve společenském životě jedinců. Je důležitá pro utváření sociálních vztahů, udržování sociálního řádu, určování toho, jak vnímáme svět a své místo v něm. Taktéž je nepostradatelnou pro utváření našich každodenních činností a zkušeností ve společnosti. Kultura se skládá z hmotných a nehmotných statků. Masovou kulturu považujeme za souhrn konzumních statků, které jsou k dispozici publiku prostřednictvím masové komunikace v rámci technické civilizace.

Pojmy k zapamatování

Společnost, předindustriální společnost, industriální společnost, postindustriální společnost, kultura, aspekty kultury, masová kultura, subkultura, kontrakultura, význam kultury

Cvičení

Prozkoumejte rozdíl mezi hmotnou a nehmotnou kulturou ve vašem světě. Identifikujte pak deset objektů, které jsou součástí vašeho života. U každého z nich pak určete, jaké aspekty tyto objekty představují.

Kontrolní otázky

1. Jakou znáte klasifikaci společnosti dle spektra vývoje industrializace?
2. Jaké znáte aspekty kultury, myslíte si, že je v nich spojitost?
3. Definujte subkulturu a kontrakulturu, v čem se liší?
4. V čem spatřujete význam kultury pro sociology?
5. Znáte nějaké sociology, kteří se zabývali či zabývají studiem kultury nebo společnosti?

Korespondenční úkol

Vyhledejte v odborné literatuře či pramenech alespoň tři sociology, kteří se zabývali či zabývají studiem kultury nebo společnosti.

4 Kapitola 4 – SOCIALIZACE A JEDINEC VE SPOLEČNOSTI

Cíl kapitoly

Po nastudování této kapitoly byste měli být schopni:

- Vysvětlit socializační proces z pohledu sociologie.
- Pochopit klasifikaci fází socializace.
- Vysvětlit základní znaky procesu socializace.
- Popsat podstatu socializace z pohledu sociologie.
- Vysvětlit rozdíl mezi statusem a rolí.

Klíčová slova

Socializace, znaky socializace, aspekty socializace, fáze socializace, sociální status, sociální role

Průvodce studiem

- Socializace – charakteristika, znaky, aspekty, formy, cíl, fáze, podstata
- Kritika socializace
- Sociální pozice – status, role

4.1 Socializace pohledem sociologa

Všichni jsme sociální bytosti, které tráví svůj život sociální interakcí s druhými lidmi. Sociologové studují, jak se již od raného dětství učíme žít ve společnosti a komunikovat s ostatními. Zkoumají, jak je svět společensky organizován. Zajímá je naše sociální očekávání, jak se jim učíme, rozvíjíme, udržujeme, která se stávají naší součástí apod. A právě socializace je klíčem k této sociální organizaci. O socializaci hovoříme „jako o celoživotním sociálním procesu učení se kulturním vzorcům, chování a očekávání.“ (Stolley, 2005, s. 61). Socializace je proces, prostřednictvím kterého se člověk od narození až po smrt učí normám, zvyklostem, hodnotám a rolím společnosti, ve které žije. Tento proces slouží k začlenění nových jedinců do společnosti, aby v ní mohli bezproblémově fungovat.

O prosazení se termínu „socializace“ se na počátku dvacátého století zasloužil sociolog Émile Durkheim, který tento pojem postavil do těsné souvislosti s pojmem „výchova“, přičemž výchovu považoval za významný společenský prostředek socializace, pomocí které dokáže žít od narození „nesociální“ člověk „sociálním životem“. (Durkheim, 1972, In Ondrejko, 2004)

„Pro sociologii je socializace procesem, během něhož se bezmocné lidské novorozeně postupně stává osobou, která si uvědomuje sebe samu a získává poznání a kulturní návyky společenství, do něhož se narodila“. (Giddens, 2013, s. 265). Autor dále uvádí, že socializace navzájem propojuje jednotlivé generace (nové role v rodinách, nový systém vztahů, např. příchod dítěte, vnoučat, znamená propojování generací v rodině).

Pro Parsona (1981, In Ondrejko, 2004) je proces socializace mechanismem stabilizující rovnováhu vztahu člověka a sociálního prostředí. Tento průběh spočívá ve vytváření hierarchie různě strukturovaných a postupně stále více diferencovaných vztahových rolí, ve kterých se zrcadlí struktura a systém společnosti.

Socializaci dělíme na:

- záměrnou – vychovávají nás a záměrně ovlivňují rodiče, učitelé, vychovatelé, apod.
- nezáměrnou – prostřednictvím pozorování lidí a interakcemi s nimi si vytváříme sami vlastní názory a představy.

4.1.1 Fáze socializace

K socializaci obvykle dochází ve **dvou fázích**:

- **primární**
- **sekundární**

Primární socializace probíhá od narození do dospívání a vedou ji primární pečovatelé, učitelé, vychovatelé, vrstevníci.

Sekundární socializace pokračuje po celý život, zejména v momentech, kdy se setkáváme s novými situacemi, místy nebo skupinami lidí, které nebyly součástí naší primární socializační zkušenosti. Setkáváme se tak s novými či odlišnými populacemi, normami, hodnotami, zvyky a chováním. V zaměstnání dochází taktéž k sekundární socializaci. Například i cestování je součástí sekundární socializace. Když se ocitnu jako cizinec na novém místě, často se setkávám s novými lidmi, jejich normami, hodnotami, zvyklostmi a jazyky, které se liší od těch mých. V momentě, kdy se s nimi seznámím, něco se o nich dozvím, přizpůsobím se jim, zažívám sekundární socializaci.

Socializace je tedy jev, který se odehrává ve dvou fázích a obsahuje mnoho **socializačních faktorů**. Za tyto faktory považujeme skupiny, ve kterých se socializace odehrává. V primární socializaci je nejvýznamnějším socializačním faktorem rodina. V sekundární socializaci, která nastává až v dospívání, přebírá od rodiny část zodpovědnosti i další socializační síly, např. školy, vrstevnické skupiny, organizace, média, pracoviště apod. (Giddens, 2013).

Autoři vymezují fáze socializace různými způsoby. Například Ondrejko (2004) uvádí **tři fáze socializace**:

- **socializace a začínající individualizace**

-
- **individualizace a personalizace**
 - **enkulturace a societizace**

Socializace je procesem, kdy se jedinec učí být členem skupiny, komunity, společnosti. Jejím **účelem** je začlenění nových jedinců do sociální skupiny. Proces socializace slouží k zachování **sociálního pořádku** tím, že nás udržuje v souladu s očekáváními. Jedná se o **formu sociální kontroly**.

4.1.2 Znaky, cíl a podstata socializace

Základní znaky procesu socializace:

- Socializace je **interaktivním procesem**, který zahrnuje sociální strukturu a sociální vztahy mezi lidmi.
- Socializace je **celoživotním procesem**, vzniká narozením, končí smrtí.
- Socializace je **oboustranným procesem**. Je interakcí mezi prostředím a člověkem.
- Socializace je **hodnotově normativním procesem**, její součástí je osvojování a utváření vlastních hodnot a učení se normám.
- Socializace je **plánovitým procesem**, např. vzdělávání ve škole, výchova v rodině apod.
- Socializace je **nahodilým procesem**, probíhá prostřednictvím každodenních aktivit jedince. (Giddens, 2013, Stolley, 2005, Ellis, Lee, & Petersen, 1978).

Cílem socializace je:

- naučit nás jako děti ovládat biologické impulsy,
- rozvíjet svědomí, které odpovídá normám společnosti,
- učit se společenskému životu a rozvíjet jeho význam,
- připravovat nás na různé společenské role.

Podstatu socializace spatřuje Ondrejko (2004) v:

- **interiorizaci** – ve zvnitřnění určitých sociálních norem postojů, hodnot, názorů, složitých kulturních návyků apod.
- **exteriorizaci** - v osvojení si určitých forem chování, kterými člověk projevuje své postoje, hodnoty, názory apod. způsobem adekvátní určité situaci a prostředí.

4.1.3 Aspekty a formy socializace

Socializace obsahuje tři klíčové aspekty:

- kontext
- obsah a procesy
- výsledky

Kontext je nejvíce definujícím rysem socializace, protože se týká kultury, jazyka, sociálních struktur společnosti (jakými jsou např. hierarchie třídy, rasy, pohlaví) a jejich

sociálního umístění v nich. Zahrnuje taktéž lidi a sociální instituce zapojené do procesu. Všechny tyto věci společně vytvářejí normy, hodnoty, zvyky, role a předpoklady určité sociální skupiny, komunity nebo společnosti. Z výše uvedeného je proto společenský kontext člověka důležitým určujícím faktorem toho, s jakými výsledky proces socializace dopadne (Ellis, Lee, & Petersen, 1978).

Obsah a procesy – Zatímco kontext určuje etapu socializace, tento aspekt se zabývá těmi, kdo socializaci realizují. Obsah a proces socializace jsou definovány podle délky tohoto procesu, dle toho, kdo je do něj zapojený, dle metod, které jsou použity, i dle toho, zda se jedná o úplnou, či částečnou zkušenost. Příkladem tohoto může být škola, která je důležitou oblastí socializace u dětí. Co se týče socializace, jsou obsahem informace, které dostáváme o tom, jak se chovat, dodržovat pravidla, respektovat autoritu, dodržovat plány, převzít zodpovědnost a dodržovat termíny. Proces výuky tohoto obsahu zahrnuje sociální interakce mezi učiteli a žáky. Chování je odměňováno, nebo penalizováno v závislosti na tom, zda je s těmito pravidly a očekáváními v souladu, či ne. Prostřednictvím tohoto procesu se normativní chování dodržující pravidla učí děti ve školách (Ellis, Lee, & Petersen, 1978). Sociologové se zvláště zajímají o tzv. „*skryté kurikulum*“, které hraje formativní roli v socializačních procesech. Nejde o oficiální součást školní zkušenosti, jedná se zejména o přebírání názorů, postojů žáků od učitelů, kteří toto dokládají prostřednictvím řeči, interakce, svých subjektivních zkušeností apod. I toto skryté kurikulum slouží k socializaci dětí do dominantních sociálních norem a očekávání na základě pohlaví, rasy a sexuality.

Výsledky jsou výstupem procesu socializace. Zamýšlené cíle a výsledky socializace se samozřejmě liší podle kontextu, obsahu a procesu (Ellis, Lee, & Petersen, 1978). Například u malých dětí se socializace obvykle zaměřuje na kontrolu biologických a emocionálních impulsů. Mezi cíle a výsledky patří spousta věcí (výstupů), od poznání, jak stát ve frontě a čekat na někoho, až po dodržování pravidel a zákonů, které jsou součástí např. školy. Výsledky socializace tak můžeme spatřovat téměř ve všem, co děláme.

Sociologové připouštějí, že socializace má i jiné formy než pouhou skupinovou socializaci, o které se nejčastěji hovoří.

Základními formami socializace jsou:

- **skupinová socializace**
- **organizační socializace**
- **předběžná socializace**
- **nucená socializace** (Ellis, Lee, & Petersen, 1978)

Skupinová socializace je důležitou formou socializace pro všechny a vyskytuje se ve všech fázích života. Například běžně vidíme vrstevnické skupiny, ve kterých jejich členové nosí stejné styly oblečení, obuvi a doplňků, upravují své vlasy podobným způsobem.

Organizační socializace se týká zejména socializačního procesu, ke které dochází v rámci organizace. Jejím cílem je začlenit jedince do jejích norem, hodnot a praktik. Nemusí se však jednat pouze o pracoviště, organizační socializace může probíhat např. v politické straně, v dobrovolnické organizaci, v nějaké členské organizaci (př. myslivecké sdružení), v neziskové organizaci poskytující sociální služby apod. Jedinec tak zjišťuje, že je vystavený novým hodnotám a předpokladům, které jsou pro tyto organizace zásadní.

Předběžná socializace (přípravná socializace) je proces, který ve svém životě prožívá mnoho lidí. Tato forma socializace je do značné míry zaměřena na jedince samotného a odkazuje na jeho kroky, které podniká, aby se sám připravil na novou roli nebo vztah, postavení či zaměstnání. Toto může zahrnovat hledání informací pomocí různých způsobů, např. od osob, které mají s novou rolí již zkušenosti, pozorováním ostatních v těchto nových rolích, praktikování nového chování, které nová role vyžaduje apod. Tato forma socializace slouží ke zmírnění přechodu na novou roli, jedinec se postupně dozvídá, co bude od něho společensky v nové roli očekáváno, jakmile ji přijme.

Nucená socializace se odehrává v institucích, jakými jsou věznice, psychiatrická zařízení, výchovné ústavy, ve vojenských jednotkách a v některých internátních školách apod. Jedná se o místa, která svým fungováním mají za cíl vymazat původní naučené chování a resocializovat jedince prostřednictvím těchto zařízení na chování žádoucí a společensky neškodné, na takové chování, které existuje v souladu s normami, hodnotami a zvyklostmi nejenom instituce, ale i v rámci celé společnosti a společenského zájmu. V některých z výše uvedených zařízení je tento proces koncipován jako rehabilitace, zatímco v jiných jde o vytvoření zcela nové role.

4.1.4 Kritika socializace

Proces socializace je nezbytným aspektem jakékoliv funkční společnosti nebo sociální skupiny. Sociologové však upozorňují i na nedostatky tohoto procesu. **Hlavní kritický pohled na socializaci** hovoří zejména o tom, že socializace není hodnotově neutrální proces, protože se vždy řídí dominantními normami, hodnotami, předpoklady a vírou dané společnosti. Socializace tak může reprodukovat předsudky, které mohou vést k mnoha formám nespravedlnosti a nerovnosti ve společnosti.

Se socializačním procesem souvisejí pojmy „*sociální pozice*“, „*sociální status*“ a „*sociální role*“, pomocí kterých se určuje sociální postavení jednotlivců nebo skupin.

4.2 Sociální pozice

Sociální pozice můžeme charakterizovat jako postavení člověka ve společenské hierarchii. Jedná se o určitý soubor práv a povinností, které společnost jedinci vymezuje nebo přiznává, a to prostřednictvím společenských hodnot a norem. Některé z těchto pozic mohou být trvalé, či dočasné, některé se mění věkem, jiné

získává jedinec na základě svého úsilí, schopností apod. Sociální pozice se skládá ze sociálního statusu a sociální role.

4.2.1 Status

Status je ústředním prvkem sociální interakce a sociální struktury. Můžeme říci, že slovo status znamená sociální stratifikaci ve svislém měřítku. Status je relativní postavení, které jednotlivec zastává se svými právy, povinnostmi i životním stylem, v sociální hierarchii založené na cti nebo prestiži. Status může jednotlivec získat různými způsoby.

Druhy statusů:

- **vrozený** (biologický)
- **připsaný** (askriptivní)
- **získaný**

- **aktuální**
- **latentní**

- **subjektivní**
- **objektivní**

Vrozený status může být v některých společnostech překážkou sociální mobility. Je založený například na našich tělesných či mentálních vlastnostech, jakými mohou být krása, inteligence, postava, tělesné dispozice apod.

Připsaný status znamená přiřazení postavení jednotlivci v důsledku sociálních okolností, bez ohledu na jakékoliv vrozené či získané schopnosti. Tento je obvykle založený na pohlaví, věku, rase, rodinných vztazích nebo narození. Tento statut může jedince zvýhodňovat, ale i znevýhodňovat, přičemž jedinec není schopen toto ovlivnit. Může se jednat např. o dědictví, o šlechtické tituly apod.

Získaný status je výsledkem našeho celoživotního úsilí, jedinec ho dosáhne pomocí vlastního snažení. Tento může být založený např. na vzdělání, povolání, manželském stavu, úspěších či jiných faktorech. (Maříková, Petrusek, & Vodáková, 1996b)

Aktuální status souvisí s rolí, která je právě vykonávaná.

Latentní status nemá pro danou situaci bezprostřední význam.

Subjektivní status znamená, kam jedinec řadí sám sebe.

Objektivní status znamená, kam jedince řadí okolí.

Status jedince se mění v závislosti na společenském kontextu. Některé statusy jsou ve společenském žebříčku důležitější a vlivnější než ty ostatní. Ve všech společnostech

je statut distribuovaný více méně hierarchicky, a to s tendencí přiznávat nejvyšší status omezenému počtu lidí. Vyšší status je považován za nedostatkový, proto se stává předmětem aspirací, podobně jako jiné nedostatkové statky.

„V moderní společnosti je sociální status ovlivněný nejvíce dosaženým vzděláním, příjmem, vlastnictvím, sociálním oceněním vykonávané profese, podílem moci a rozhodování apod. Rovnost statusu se projevuje různým stylem života, má vliv na kvalitu sítí navazovaných kontraktů a známostí.“ (Buocová, 2006, s. 81).

4.2.2 Role

Role je komplexním vzorcem chování, které je sociálně uznávané a poskytuje prostředek k identifikaci a zařazení jednotlivce do společnosti. Sociologie roli chápe jako chování očekávané od jedince, který zaujímá určitý sociální status. Role zůstávají relativně stabilní, i když tuto zastávají různí lidé, tzn. že od každého jednotlivce, kterému byla přiřazena role, se očekává, že se bude chovat určitým způsobem. Očekávání rolí zahrnuje jak aktivity, tak vlastnosti, např. od učitele můžeme očekávat nejenom přednášky, zadání domácích úkolů a zkoušení, ale také odhodlání pro práci, starostlivost, zodpovědnost, čestnost, morální vlastnosti apod. (Stolley, 2005).

Sociální role můžeme charakterizovat jako očekávaný způsob chování, který se váže k určitému statusu (Buocová, 2006).

Základní role jedince jsou:

- nadřízené (lékař, učitel)
- podřízené (pacient, žák)
- souřadné (spolužák, kolega)
- role sexuálního partnerství

Jednotlivec může zastávat i několik rolí najednou, např. již výše zmíněný učitel může být manžel, otec, syn, bratr, švagr, pacient atd. Každá z jeho rolí však zahrnuje určité povinnosti, výsady, práva vůči druhým lidem.

Každý z nás sehrává v životě více rolí, **tyto může zastávat:**

- jak **nezávisle** (student ve škole, pacient u lékaře)
- tak i **souběžně** (v rodině je zároveň matkou a manželkou)

V rámci přístupů k jednotlivým rolím můžeme charakterizovat **tři přístupy:**

- **identifikaci** – ztotožnění se s rolí
- **distanc** (odstup) – jedinec svou roli navenek hraje, ale uvnitř s ní není ztotožněný
- **odmítnutí** role (Stolley, 2005)

Shrnutí

Socializace je vrůstání člověka do společnosti. Jedná o mechanismus, stabilizující rovnováhu vztahu člověka a sociálního prostředí. Tento průběh spočívá ve vytváření hierarchie různě strukturovaných a postupně stále více diferencovaných vztahových rolí, ve kterých se zrcadlí struktura a systém společnosti. Socializaci dělíme na záměrnou a nezáměrnou. K socializaci obvykle dochází ve dvou fázích, a to v primární a sekundární. Sociální pozice můžeme charakterizovat jako postavení člověka ve společenské hierarchii. Sociální pozice se skládá ze sociálního statusu a sociální role.

Pojmy k zapamatování

Socializace, znaky socializace, aspekty socializace, fáze socializace, kritika socializace, sociální status, sociální role.

Cvičení

Zamyslete se, kolik sociálních rolí v současné době zastáváte.

Kontrolní otázky

1. Zkuste popsat socializační proces.
2. Který z autorů se zasadil o prosazení pojmu socializace?
3. Jak rozumíte sdělení, že socializace je celoživotním procesem?
4. Uveďte rozdíl mezi statusem a rolí.
5. Může člověk zastávat v jeden okamžik více sociálních statusů a sociálních rolí najednou?

Korespondenční úkol

Uveďte alespoň tři reálné příklady od každé základní formy socializace.

5 Kapitola 5 - SPOLEČENSKÁ STRUKTURA

Cíl kapitoly

Po nastudování této kapitoly byste měli být schopni:

- Vysvětlit sociální interakci a její typy, podmínky a formy.
- Popsat klasifikaci skupin dle různých kritérií.
- Pochopit podstatu organizace, instituce a byrokracie, popsat rozdíly mezi nimi, vysvětlit pojem totální instituce.
- Vysvětlit stratifikaci, popsat rozdíly mezi otrokářstvím, kastovními systémy, stavy, třídami.
- Vysvětlit pojem sociální mobilita.
- Vysvětlit a rozlišit pojmy sociální agregát a dav.

Klíčová slova

Sociální interakce, sociální skupiny, sociální agregát, dav, organizace, instituce, totální instituce, byrokracie, sociální stratifikace, sociální mobilita

Průvodce studiem

- Sociální interakce – dělení, podmínky, typy a formy
- Ethnometodologie
- Sociální skupiny – charakteristika, klasifikace, znaky, referenční skupina
- Sociální agregát, dav
- Organizace, instituce, byrokracie
- Sociální stratifikace – otrokářství, kastovní systém, stavy, třídy
- Sociální mobilita – vertikální, horizontální

5.1 Sociální interakce

Studium sociální interakce je zásadní oblastí sociologie, která objasňuje mnohé aspekty sociálního života. Jedná se o dynamickou posloupnost společenských akcí mezi jednotlivci (nebo skupinami), kteří upravují své činy a reakce v důsledku jednání jejich interakčních partnerů.

Giddens (2013) charakterizuje **sociální interakci** jako jakoukoliv formu setkání mezi jedinci. Tím je myšleno, že většina našeho života je tvořena právě sociálními interakcemi toho či onoho druhu, které mají charakter formální (vyučování ve škole), či neformální (náhodné setkání na ulici).

Sociální interakci můžeme dělit na:

- Náhodnou
- Opakovanou
- Pravidelnou
- Regulovanou

Sociální interakce probíhá nejenom slovně, ale i neverbálně, formou neverbální komunikace (př. mimika, gestika, haptika, kinezika, posturika, oční kontakt apod.).

K sociální interakci dochází i nepřímo, tzv. zprostředkovaně, a to například pomocí korespondence, počítače, internetu, telefonu apod.

Z výše uvedeného je zřejmé, že k sociální interakci dochází všude kolem nás, např. na ulici si vyměním pár slov se známým, na večírku se bavím s přáteli, u lékaře mám důležitý hovor o mém zdraví, ve škole jsem zkoušen učitelem, jako zákazník nakupuji od obchodníka apod. Tato je pro sociology velmi důležitá, protože naše každodenní zvyky a interakce s jinými lidmi, do nichž vstupujeme, utvářejí a strukturují naše chování. Z tohoto studia se mohou výzkumníci dozvědět ledacos o nás samotných, jako sociálních tvorech, a o sociálním životě vůbec. I protože studium každodenního života vrhá světlo na společenské systémy a instituce (Giddens, 2013).

Sociální interakce je sociální výměnou mezi dvěma nebo více jedinci. Jedná se vždy o reciproční povahu. Mezi jednotlivci ji můžeme nazvat podmínkou stimulační reakce. Jedná se o společenský vztah mezi jednotlivci. Je to druh akce a reakce mezi lidmi. O sociální interakci můžeme dále hovořit jako o sociální události, která mění chování a postoj interagujících lidí. Jelikož sociální interakce mění společenské podmínky života lidí, můžeme o ní říci, že je duší společenského života a vztahů.

Podmínky sociální interakce jsou následující:

- Dvě nebo více než dvě osoby
- Vzájemný vztah mezi nimi
- Vliv na událost, chování, myšlení osob

Tyto tři podmínky vzájemně propojují lidi a přeměňují ji v sociální skupiny.

Typy sociální interakce mezi lidmi a společnostmi:

- **Přímá (fyzická) interakce** – fyzické jednání mezi jednotlivci (příklady tahání, dva týmy hrající zápas, líbání, kousání, bití, tlačení atd.).
- **Symbolická interakce** – zahrnuje použití jazyka a symbolů, tzn. že komunikace prostřednictvím společného jazyka je symbolický proces, jedná se o nejběžnější proces ve společnosti. Jedinec k tomu používá nástroje. Telefonní, bezdrátové, telegrafní, poštovní systémy, železniční, silniční,

námořní a letecké služby jsou různé způsoby komunikace a dopravy. Gesta jsou taktéž symbolická. Jedinci, kteří jsou hlušší či němí, vyjadřují své myšlenky hlasem (zvuky) a gesty rukou a očí.

Sociální interakce tvoří základ sociální struktury, jsou tak klíčovým objektem základního průzkumu a analýzy. Sociální interakci lze studovat mezi skupinami dvou (dyád), tří (triád) nebo i větších sociálních skupin. Empirické studium sociální interakce je jedním z předmětů mikrosociologie, která se v malém měřítku týká povahy každodenních lidských sociálních interakcí a činitelů.

Sociální struktury a kultury jsou založeny na sociálních interakcích. Mezi jedinci se odehrávají interakce. Díky vzájemné interakci lidé vytvářejí pravidla, instituce a systémy, v nichž žijí. Přístup, který zkoumá společnost skrze interakci jedinců a její interpretaci, se nazývá **symbolický interakcionismus**. Jedinec si tak interakci nějak interpretuje a přisuzuje jí nějaký význam, tyto jsou dále sdílené mezi jednotlivci a stávají se symbolem, který se může dále v interakci měnit. Název symbolický interakcionismus poprvé použil Herbert Blumer v roce 1937 (Horváth, 2008). Se symbolickou interakcí je realita vnímána jako sociální, rozvinutá interakce s ostatními. Jednotlivce a společnost nemůžeme od sebe oddělit ze dvou důvodů:

- Tito jsou utvářeni prostřednictvím sociální interakce.
- Nelze je chápat pojmově samostatně bez druhého.

Formy sociální interakce ve společnosti:

- Mezi jednotlivcem a jednotlivcem – jedná se o interakci mezi nejméně dvěma osobami, př. lékař a pacient, matka a dítě, zákazník a obchodník apod.
- Mezi jednotlivcem a skupinou – funguje mezi jednou osobou a skupinou více osob, př. učitel a jeho třída, řečník a publikum apod.
- Mezi skupinou a skupinou – jedná se o interakci mezi dvěma i více skupinami lidí, př. dva týmy hrající zápas apod.
- Mezi jednotlivci a kulturou – sociální interakce a sociální vztahy lidí s médii masové komunikace s cílem sociální změny. Tato forma se nachází, když lidé poslouchají rádio, sledují televizi, čtou noviny, sledují výstavy apod.

Etnometodologie, jako odnož symbolického vzájemného ovlivňování, která zpochybňuje, jak interakce lidí může vytvořit iluzi sdíleného sociálního řádu, i když si navzájem nerozumí a mají odlišné perspektivy. Giddens (2013, s. 242) o etnometodologii hovoří jako o laických či lidových metodách, „*kteřých lidé používají, aby pochopili smysl toho, co druzí dělají a zejména toho, co říkají*“.

Etnometodologie je etnografickým přístupem v sociologickém výzkumu, který v roce 1954 poprvé zavedl americký sociolog Harold Garfinkel. Jejím cílem je zdokumentovat metody a postupy, pomocí kterých členové společnosti dávají smysl svému světu (Giddens, 2013).

5.2 Sociální skupiny

Sociální interakce je základem celého sociálního řádu. Spojuje jedince v určitá trvalá seskupení, která na pozadí specifík místa a času nabývají různou podobu. Každý z nás patří do nějaké rodiny, je součástí sousedských vztahů, má přátelské vazby, zaujímá určité pracovní postavení apod. Sociální skupina je produktem sociální interakce. Jandourek (2009) charakterizuje **sociální skupinu** jako skupinu dvou nebo více lidí, kteří spolu komunikují, sdílejí podobné vlastnosti a mají kolektivní pocit jednoty. Jedná se o skupiny všech velikostí, od dyád až po celou společnost. Vztahy ve skupině jsou pravidelné a dlouhodobé. Sociální skupina vykazuje určitou míru sociální soudržnosti. Společné charakteristiky jejich členů mohou zahrnovat například zájmy, hodnoty, reprezentace, etnické či sociální zázemí, příbuzenské vztahy apod. Důležitou charakteristikou je jakési skupinové vědomí, kdy členové skupiny používají zájmeno „my“ jako pocit, poukazující na členství ve skupině (Jandourek, 2009). Příklady skupin jsou: rodiny, kluby, spolky, místní náboženské sdružení, kruhy přátel, třída, společnosti apod.

O sociální skupině můžeme říci, že se jedná o sociální jednotku, skládající se z několika jednotlivců, kteří spolu vzájemně spolupracují, pokud jde o:

- Společné motivy a cíle
- Přijatou dělbu práce
- Navázané statusové vztahy
- Přijaté normy a hodnoty s odkazem na záležitosti týkající se skupiny
- Vývoj přijatých sankcí, jako jsou zvýšení a potrestání, když byly normy respektovány nebo porušovány (Giddens, 2013).

Protikladem definice sociální skupiny, která je založena na sociální soudržnosti, je perspektiva sociální identity, která čerpá z poznatků učiněných v teorii sociální identity. Zatímco přístup sociální soudržnosti očekává, že se členové skupiny budou ptát, kdo je přitahuje, perspektiva sociální identity očekává, že se členové skupiny budou jednoduše ptát, kdo jsou (Sekot, 2004).

Některé **charakteristiky sociální skupiny** jsou:

- **Vzájemné povědomí** – členové jsou ve vzájemném vztahu, existuje mezi nimi vzájemné povědomí. Vzájemná připoutanost je považována za důležitý a charakteristický rys sociální skupiny. Tvoří základní rys skupiny.
- **Společný zájem** – skupiny jsou zejména tvořeny pro naplnění určitých zájmů. Členové se setkávají společně pro realizaci společných zájmů.
- **Smysl jednoty** – každá skupina vyžaduje pocit jednoty a pocit sounáležitosti. Díky tomuto pocitu členové skupiny vyvíjejí mezi sebou společnou loajalitu a pocit soucitu.
- **Ztotožňování se se skupinou** – členové mají tendence se ztotožňovat se skupinou, ke které se řadí, se členy své skupiny jednají jako s přáteli, spolupracují s nimi a společně chrání zájmy své i ostatních členů skupiny.
- **Podobnost chování** – pro naplnění společného zájmu se členové skupiny chovají podobným způsobem, sociální skupina představuje kolektivní chování.

-
- **Skupinové normy** – každá skupina má své ideály a normy, které její členové následují. Normy mohou být v podobě zvyků, lidových tradic, zákonů apod. Mohou být psané i nepsané. Skupina vykonává určitou kontrolu nad svými členy.

Slovenská socioložka Buocová (2006, s. 63) popsala základní znaky skupin následovně:

- **Interakce** – tj. soubor vzájemných aktivit
- **Kooperace** – spolupráce členů skupiny
- Vytváření **sociálních norem, cílů a hodnot**
- **Vědomí „my“** - sounáležitost a příslušnost ke skupině
- **Identifikace** jednotlivce se skupinou
- **Struktura** – diferenciací sociálních pozic – statusů a rolí
- **Velikost** skupiny
- **Trvání**

K dalším znakům řadí autorka i způsob vzniku, homogenitu, solidaritu (ochotu vzájemné pomoci), otevřenost, stabilitu, vnitřní kohezi, ovlivnitelnost, stereotypy, tradici, autonomii, druh kontroly, vnější referenční systém skupiny (Buocová, 2006).

Různí sociologové klasifikují sociální skupiny různými způsoby. Sociální skupiny jsou nejen nespočetné, ale také různorodé. Není možné zde popisovat všechny druhy skupin, poněvadž pro jejich klasifikaci si různí myslitelé vybrali mnoho kritérií nebo základů pro tuto klasifikaci, jakými jsou například velikost, druh kontaktu, povaha zájmů, míra organizace a míra trvalosti apod.

Skupiny můžeme dělit dle několika kritérií:

- A. Mnozí sociologové rozlišují mezi dvěma typy skupin na základě jejich charakteristik, **podle povahy vazby mezi členy:**
- **Primární** skupina
 - **Sekundární** skupina

Primární skupinou je obvykle malá sociální skupina osob, jejíž členové jsou úzce spleteni v rámci sdílení blízkých, osobních a trvalých vztahů. Členové primárních skupin cítí silnou osobní identitu se skupinou. Tato skupina hraje důležitou roli při rozvoji osobní identity. Příkladem primární skupiny je rodina.

Sekundární skupina je charakteristická slabými emocionálními vztahy (místy až neosobními) a nedostatečnými znalostmi o členech skupiny. Velikostí se může jednat jak o malou skupinu, tak i o velkou. Obvykle tyto skupiny nacházíme např. v zaměstnání (kolektiv pracovníků) či ve škole (školní třída). Jejich cílem není rozvíjet vztahy, ale zejména dosažení vytyčeného cíle, uskutečnění toho, pro co skupina vznikla (splnění pracovního úkolu, absolvování školy apod.).

B. Podle velikosti:

- **malé** - interpersonální vazby, vztahy mezi všemi členy (příklad rodina, sportovní oddíl, zájmový kroužek apod.)
- **velké** - vztahy ve skupině jsou spíše zprostředkované, členové se vzájemně obvykle neznají, zdůraznění pozic a rolí ve skupině, společný cíl, přesvědčení, ideologie, symboly (příklad odznaky, vlajky, stejnokroje, obřady apod.)

C. Podle povahy vazby mezi členy:

- **primární** - založeny na osobním kontaktu svých členů, **vztahy** jsou pro členy hodnotou, výrazně motivují chování a změnu chování
- **sekundární** - význam má skupina nikoli vztahy mezi členy, neosobní vztahy, účelem je dosahování cílů (odbor, organizace)

D. Podle způsobu vzniku, pozic členů a jejich vzájemných práv a povinností:

- **formální** - záměrně vytvářené, mají definovaný cíl, určené vazby a z nich vyplývající povinnosti, je zde patrné účelové chování členů skupiny
- **neformální** - spontánní, významná je osobnost členů, vedoucí skupiny dosahují svého postavení zpravidla na základě všeobecné obliby a uznání

E. Podle přesvědčení člena skupiny o svém členství:

- **členské (in-group)** - člověk se považuje za člena skupiny a používá v souvislosti s ní výrazu MY
- **nečlenské (out-group)** - člověk necítí s příslušnou skupinou nic společného, distancuje se od těch, které označuje výrazem ONI
- **referenční** – skupina, jejíž hodnoty a normy jedinec přijímá a respektuje její vzory chování, identifikuje se s ní

Již v roce 1942 Herbert Hyman popsal tzv. **referenční skupinu**, ve které jednotlivec hodnotí svou vlastní situaci či své jednání. Autor tak rozlišil členskou a nečlenskou skupinu od referenční skupiny a prohlašuje, že referenční skupina není pro členskou i nečlenskou skupinu synonymem (Selley, 2005). Členská skupina je ta, do které jednotlivec patří na základě členství (přihlašuje se do skupiny). U nečlenské skupiny nemusí být jednotlivec jejím členem a nemusí se ztotožňovat s jejími hodnotami a normami, nemusí se s ní identifikovat, je v této skupině pouze pro naplnění zájmů. Oproti tomu u referenční skupiny také nemusí být jedinec jejím členem, ale může se se skupinou identifikovat vědomě i nevědomě, často k jejím členům vzhlíží, bývá pro ni vzorovou, chce se stát jejím členem. Referenční skupiny slouží jako modely jedincova chování, kdy tento předpokládá perspektivy těchto skupin, dle toho utváří své chování, přijímá hodnotové úsudky této skupiny. Ústředním aspektem referenční skupiny je psychologická identifikace. Pokud se u jednotlivce členská skupina neshoduje s jeho referenční skupinou, může zažívat pocit relativní deprivace, nespokojenosti, který vyplývá z rozporu mezi tím, co má (je členem členské skupiny) a tím, o čem je přesvědčený, že by měl mít (referenční skupina). Pocit relativní deprivace poskytuje úrodnou půdu pro kolektivní chování či sociální hnutí.

Poté v roce 1960 obohatil rozčlenění William Graham Summer sociální skupiny o in-group a out-group.

F. Autor Sanderson (In Stolley, 2005) klasifikoval skupiny do tří typů **na základě struktury**:

- **Dobrovolné** – člověk se ke skupině připojuje dle své vůle nebo přání, může kdykoliv své členství zrušit
- **Nedobrovolné** – člověk nemá na výběr, příklad je rodina, klan nebo kmen
- **Delegované** – člověk se ke skupině připojuje jako zástupce (je delegován druhými) několika osob na základě nominace či zvolení, příklad parlament

G. Oproti výše popsané klasifikaci autor Sorokin (In Stolley, 2005) rozdělil sociální skupiny do dvou hlavních typů **dle stratifikace**:

- **Vertikální** – tato zahrnuje osoby různých vrstev nebo stavů, příklad národ
- **Horizontální** – zahrnuje osoby se stejným statusem, příklad třída.

Jednotliví členové nemají ve skupinách stejné postavení. Jejich pozice i obliba se může v průběhu času měnit. Pro zobrazení vzájemných vztahů jednotlivých členů ve skupině se nejčastěji používá **sociogram**. Na zdárné začlenění jednotlivce do skupiny má vliv jeho socializace a osvojení si norem a hodnot skupiny.

5.2.1 Sociální agregát

Každý den se stáváme součástí sociálních agregátů, např. v momentě, kdy nakupujeme v nákupních centrech, jezdíme v metru, stravujeme se v restauracích apod. Jediná věc, která nás s těmito lidmi na stejném místě spojuje dohromady, je fyzická blízkost.

Jedná se tak o skupinu lidí, kteří se náhodně sešli ve stejnou dobu, na stejném místě. Tito lidé spolu nemusejí mít nic společného, nemusí mezi sebou interagovat. Sociální agregát se liší od sociální skupiny, která se týká dvou či více lidí, kteří spolu pravidelně komunikují a mají společné zájmy (př. rodina, přátelé, spolužáci, spolupracovníci apod.). Sociální agregát se liší i od sociální kategorie, která označuje skupinu lidí definovaných společnou sociální charakteristikou, jako jsou pohlaví, rasa, etnicita, národnost, věk, třída apod.

5.2.2 Dav

O davu můžeme hovořit jako o seskupení většího počtu lidí, kteří jsou si v prostorové blízkosti, ale na rozdíl od sociálních agregátů jsou spojeni společným zájmem, např. politické shromáždění, fotbalový zápas, koncert populárního zpěváka apod.

Sociální aspekty davu se týkají jejich utváření, řízení a kontroly, a to z pohledu jak jednotlivců, tak i skupin. Davové chování je jednou z významných forem kolektivního chování. Dav je shromáždění, které snadno podléhá sugesci a není schopno si utvořit

vlastní názor, ten získává zvnějšku. Dav aktivizuje spící či utlumené instinkty. Teorie davu od G. L. Bona vyplývá z rozplynutí jedince v mase a jeho rezignace na sebekontrolu (Maříková, Petrušek & Vodáková, 1996a).

5.3 Organizace, instituce, byrokracie

Jedinci se často spojují do skupin se zacílením pro dosažení svého zájmu. Chtějí tak skupinově vykonávat svou činnost, kterou by sami snadno vykonat nedokázali. Autoři Aldrich a Marsden (1988, In Giddens, 2013, s. 718) sdělují, že „*hlavním prostředkem k výkonu této spolupráce je **organizace**, tedy skupina lidí, členů organizace, která se účastní kolektivních akcí za účelem dosažení společného cíle.*“ Giddens (2013) tyto autory doplňuje, že organizaci může tvořit malá skupina znajících se jedinců, ovšem více se přiklání k pravděpodobnosti větší a neosobní instituci, jakými může být například obchodní firma, univerzita apod. „*Organizace jsou ústředním rysem všech společností.*“ (Giddens, 2013, s. 718).

Organizace jsou dominantní součástí naší současné společnosti. Obklopují nás ze všech stran. Náš životní prostor je organizacemi naplněný. Narodili jsme se v nich, prožíváme v nich část svého života a obvykle v nich i umíráme. Je téměř nemožné uniknout z jejich „chapadel“. Každá organizace má nějakou funkci, kterou má vykonávat, i nějakou pobídku pro její existenci a pro její činnost. Cíle organizace určují povahu jejich výstupů a řadu činností, jejichž prostřednictvím jsou tyto výstupy dosahovány. Mezi organizacemi existují rozdíly, existují však i společné faktory, jakými jsou zejména lidé, cíle, struktura a řízení. Základ organizace tvoří interakce lidí za účelem dosažení cíle. Pro určitou organizační formu je nutná struktura, pomocí které jsou koordinovány interakce a úsilí lidí v organizaci. Pro organizační proces je požadováno, aby činnost organizace a úsilí lidí v ní bylo zaměřeno k dosahování vytýčených organizačních cílů.

Existují dva typy organizací:

- **Formální**
- **Neformální**

Neformální organizace bude vždy přítomna i v rámci formální struktury. Vychází z interakce lidí pracujících v organizaci, z jejich sociálních a psychologických potřeb. Neformální organizace je flexibilní a volně strukturovaná. Skupinové vztahy a normy chování existují mimo oficiální strukturu, proto může být neformální organizace v rozporu s cílem formální organizace. Neformální organizace má vliv na morálku, motivaci, práci, spokojenost a výkonnost lidí a může více využívat iniciativy a kreativity v jejich osobním i organizačním rozvoji.

Formální organizace představují jeden z nejdůležitějších prvků, které tvoří sociální síť moderní společnosti. Mnoho z nás, lidí z této moderní, rozvinuté společnosti, je narozených v porodnicích, vzdělávaných ve školách, pracujících v organizacích, někdo je působící v náboženských či politických organizacích. Z těchto různorodých organizací tak získáváme velkou část materiálních, sociálních i kulturních uspokojení. Pokud máme porozumět moderní společnosti, ve které žijeme, i modernímu člověku,

měli bychom se více zaměřit na základní proces formálních organizací. Sociolog Parsons (1956, In Keller, 1996, s. 73) *odlišuje formální organizaci od ostatních sociálních útvarů především její orientaci na dosažení specifického cíle. Od tohoto určujícího kritéria pak odvozuje jak její vztah k vnějšímu prostředí, tak také její vnitřní strukturu.* Parsons (1956, In Keller, 1996) navrhoval studovat organizace jako sociální systém. Podobně jako Parsons přistupoval k analýze organizací i sociolog Selznick (Keller, 1996, s. 74), který chápal organizace jako *kooperativní systémy složené z individuí, která jsou ve vzájemné interakci a zároveň ve vztahu k formálnímu systému koordinace.*

V organizované společnosti existují **stabilita a změna**. **Stabilita** je podmínkou rovnováhy mezi jejími jednotlivými částmi. Jedná se o stav hladkého fungování, kdy se sociální problémy ve společnosti snižují. **Změna** je dynamický stav společnosti. Organizovaná společnost se mění v naplňování sociálních potřeb. Náhlé změny, například ve formě stávek, revolucí, narušují existující společenský řád a ve společnosti může tak dojít k dezorganizaci.

Pokud bychom si chtěli konkrétněji popsat vytváření sociální organizace, musíme v myšlenkách sestoupit až k jednotlivcům, kteří se postavili na své pozice (status) a interakcí (rolí) vytvořili sociální skupinu. To znamená, že se do své skupiny zapojí dle svých pozic. Sociální skupina je organizace jednotlivců do určité sociální jednotky. A právě účast jednotlivců ve skupině vytváří sociální organizaci.

„Formální organizace představují umělý prostředek koordinace aktivit většího počtu lidí za určitým účelem.“ (Keller, 1996, str. 11). Formálnost organizací spočívá především v podobnosti principech jejich fungování. Jednotlivé rysy dnešních formálních organizací vznikly nezáměrným skládáním prvků různého původu, které se rozvíjely v dobách, kdy existovalo mnohem zjevnější pouto mezi podobou určité organizace a charakterem určité činnosti, jejíhož provozování se ujala. Všechny formální organizace vznikají jako pokusy o řešení téhož problému: jak zajistit koordinaci společné akce a její stálost. Keller (1996, s. 13-14) dále uvádí, že *„formální organizaci bychom mohli definovat jako umělé ustavený sociální útvar vybavený formalizovanými procedurami za účelem mobilizace a koordinace kolektivního úsilí k dosažení stanovených cílů.“* Zvláště závažným problémem formálních organizací však je, že často zavedená opatření, která byla ustavena s cílem zvýšit účinnost organizace, navozují stav, který tuto činnost tlumí či přímo odvádí od stanovených cílů. Tyto dysfunkční vlivy lze pak označit termínem byrokracie, o které hovoříme dále v textu.

I organizace mají své základní potřeby, jež jsou v blízkém vztahu k vnitřní integritě a časové kontinuitě. Dle českého sociologa Jana Kellera (1996, s. 74) udržování tohoto systému u formálních organizací znamená:

- *Zabezpečení organizace jako celku ke vztahu k prostředí.*
- *Zajištění stability linií řízení a komunikace.*
- *Zajištění stability neformálních vztahů uvnitř organizace.*
- *Stálost, a tedy předpověditelnost požadavků ze strany vedení.*
- *Konsensus členů o významu organizace a identifikace s ní. (Keller, 1996, s. 74).*

Hlavními znaky organizace jsou:

- specializace, standardizace a formalizace (byrokracie) aktivit a jim odpovídající flexibilita,
- komplexita, horizontální a vertikální diferenciaci (z toho vyplývající rozsah integrace a kontroly),
- rozložení moci (stupeň centralizace, nebo decentralizace),
- efektivnost.

Některé druhy organizace:

- organizace práce (produktivita práce, management, intelektualizace práce, spolurozhodování pracujících),
- organizace paramilitaristická (skauting, nacismus...),
- organizace sociální (formální organizace, globální spol., anomie...),
- organizace štábní.

Každá organizace je založena za účelem dosahování cílů, má určené vedení (orgán s pravomocí), které je zodpovědné za stanovení či modifikování jejich cílů. Cílem je vždy naplnění potřeby. Merton (1949, In Keller, 1996) rozlišil **dva druhy cílů organizace:**

- **Manifestní** – zveřejněné cíle, se snahou prosadit se na organizačních trzích a posílit organizační legitimitu.
- **Latentní** – cíle skryté, nezveřejnitelné, většinou jsou zaměřeny do prostoru organizace, která se při jejich dosahování uzavírá do sebe. Příkladem může být existenční zajištění jejich zaměstnanců.

Tyto cíle se odlišují od sebe svou dynamikou, kdy manifestní cíle mají více statický charakter a proměňují se pomaleji než cíle latentní (Novotná, 2008).

Obrázek 2: Latentní a manifestní cíle v organizaci (Zdroj: Novotná, 2008, s. 36)

Organizována je tedy vesměs veškerá lidská aktivita. Jedinci se ponechalo pouze minimum prostoru k jeho vlastní kreativité. Po průmyslové revoluci jsme sice

zaznamenali větší přechod k individualismu, kdy jedinec je „na všechno sám“, což je spojeno s velkou urbanizací, díky níž mizí „rodinné vesnické vztahy“ a nastává období odcizení ve velkých, anonymních městech, avšak o to více roste význam **byrokracie**. Zvyky a obyčeje se pomalu vytrácejí a na jejich místo nastupují organizace, které jsou nutné pro správu a vedení např. masy podnikatelů, lidí většinou s nejasnou představou způsobu zbohatnutí.

Společnost je kombinací jednotlivců. Tito jednotlivci mají různé potřeby, které chtějí uspokojit. Za tímto účelem se lidé chovají obvyklým způsobem, který je řízen normami. Tato účast lidí na dosažení jejich různých potřeb vytváří sociální instituce. Je tvořena skupinovými aktivitami řízenými vzájemně propojenými soubory norem, zatímco skupinové aktivity mají vlastní účel činnosti, který uspokojuje lidské potřeby. Příkladem jsou školy, kanceláře, kostely, rodina, ekonomika a politika.

Sociální instituce se skládají ze skupiny lidí, kteří se setkali za společným účelem. Tyto instituce jsou součástí sociálního řádu společnosti a řídí chování a očekávání jednotlivců.

Sociální instituce jsou systémem trvalých a organizovaných **sociálních konvencí**, které jsou obvykle nezávislé na vládě země, ve které se nacházejí, vedené rozpoznatelnou infrastrukturou ve společnosti. Sociální instituce bývají kulturně obnovovány během aktivních procesů a časových dějů každé sociální éry.

Dle Kellera (1996) existují v pohledu na instituce dvě rozdílná stanoviska:

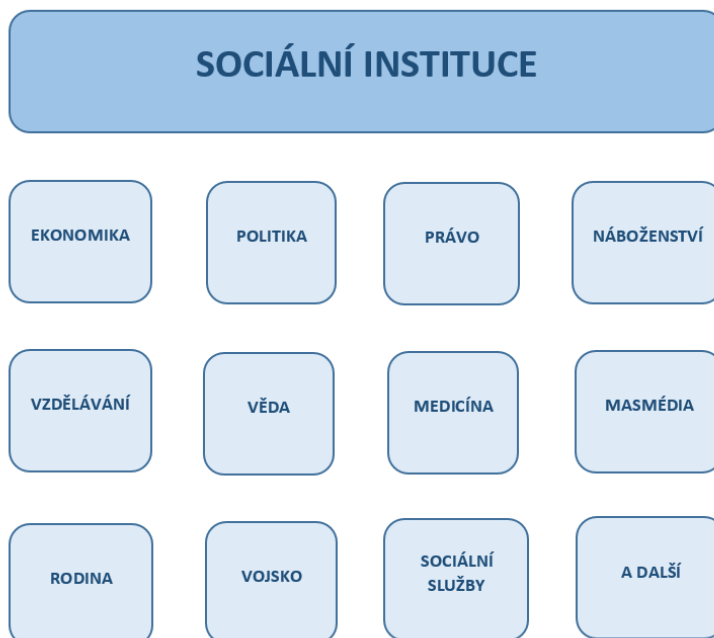
- **funkcionální přístup** vidí instituce jako prostředek k uspokojování potřeb společnosti, avšak toto hledisko neumožňuje vysvětlit instituce „záporné“, jako je například nevěra. K dodržování a osvojení institucí jsou lidé nuceni sankcemi a odměnami.
- **antropologický přístup** je praktičtější, jelikož nahlíží na instituce z hlediska individua, pro které znamenají instituce jisté odlehčení, jelikož nemusí stále znova a znova definovat nové postupy.

Sociální instituce můžeme klasifikovat následovně:

- Náboženské instituce (náboženství)
- Vzdělávací instituce (vzdělávání)
- Vědecko-výzkumné instituce (věda)
- Rodinné instituce (rodina)
- Politické instituce (politika a vláda)
- Sociální instituce (sociální služby)
- Zdravotnické instituce (medicína)
- Masové a komunikační instituce (masmédia)
- Vojenské instituce (vojsko)
- Právnícké instituce, soudnictví (právo)
- Hospodářské instituce (ekonomika) – jejich funkcemi jsou správa a uspořádání nákladů a investic státu, co nejefektivnějším a nejspravedlivějším způsobem, regulováním globálních procesů výroby, distribuce, výměny a spotřeby zboží

a sociálních produktů. Za tímto účelem stát implementuje ekonomický systém v souladu se svými ideologickými principy.

- A další...

Obrázek 2: Klasifikace institucí (Zdroj: autorka)

Základními funkcemi sociálních institucí jsou:

- Výměna členů společnosti
- Nábor a vedení nového člena
- Produkce, výdej a spotřeba zboží a služeb
- Konzervace (uchování)
- Povědomí a stanovení smyslu účelu

Dá se říci, že v teoretické rovině chápeme instituce jako jednoduché uspořádání, v praxi jsou však poměrně složité. Funkce sociálních institucí jsou vesměs univerzální. Strukturu instituce lze pochopit pochopením síly lidských vztahů. Jedná se o sílu, která udržuje fungování, její stabilitu a udržuje rovnováhu. Struktura pomáhá jednotlivcům utvářet jejich chování spolehlivě a předvídatelně. Struktura je sama o sobě prostředkem i cílem. Lze definovat jako mechanismus pro provádění určitých funkcí v čase a prostoru.

O instituci můžeme hovořit jako o skupině lidí, kteří jsou spojeni společným zájmem, disponující materiálním vybavením, dle pravidel jejich tradice nebo dohody (charty) a přispívající k práci kultury jako celku. Keller (2012, s. 70) definuje instituci jako „*ustanovený způsob řešení problémů přežití*“. Můžeme tak říci, že instituce je systémem sociálních vztahů v rámci uspokojování různě pocítovaných lidských potřeb. Jedná se o vzájemně propojený systém norem (Sekot, 2004). Pokud jsou tyto

vzájemně propojené normy krystalizovány, a vztahují-li se k relativně omezeným činnostem lidstva a zároveň k danému prostoru, stávají se sociální institucí.

Goffman (1961, In Keller, 1996, s. 129) přichází s termínem **totální instituce**, tuto definuje „jako místo, které slouží současně jako bydlíště i pracoviště, v němž je větší počet podobně situovaných jedinců odříznutých na delší dobu od vnější společnosti, vede společně navenek uzavřený a formálně spravovaný způsob života.“

Goffman (1961, In Keller, 1996) dále uvádí **typologii totálních institucí**:

- Instituce vzniklé za účelem péče o lidi, kde není možnost o ně pečovat v domácím prostředí (příklad senioři, sirotci, osoby zdravotně a mentálně postižené apod.)
- Zařízení pro osoby, které o sebe nemohou pečovat, mohou být společností nebezpečné (příklad lidé s nakažlivou chorobou)
- Instituce zřízené kvůli ochraně společnosti, lidé jsou společností nebezpeční (příklad vězenství, „pastáky“ apod.)
- Zařízení pro realizaci určitých technických záležitostí, které souvisejí s provozem společnosti (příklad kasárna, internátní školy apod.)
- Zařízení umožňující občanům stáhnutí ze světa (příklad kláštery, azyly různého druhu)

Při vymezení povahy institucí hraje klíčovou roli jejich odlišení od organizací. Řekli jsme si, že instituce je v podstatě způsobem, jakým lidé provádějí určitou činnost. Organizace jsou tvořeny lidmi, kteří určitou činnost provádějí institucionalizovaným způsobem. Instituce jsou kultem pravidel jednání uplatňovány v dané kultuře. Organizace jsou provozovány lidmi, kteří tato pravidla jednání přijímají jako závazná. (Maříková, Petrusek, & Vodáková, 1996a).

Navzdory výše uvedeným rozdílům si instituce a organizace udržují vzájemné vztahy. Organizace v zásadě realizují společenský pořádek vytvořený institucemi. V organizacích je obecně určen účel stanovený jednou nebo více institucemi. Na druhé straně instituce procházejí organizacemi, protože vertikálně určují aspekty tam navazujících sociálních interakcí. Toto **institucionální křížení** nám umožňuje pochopit, jak jsou ve společnosti vytvářeny a reprodukovány určité způsoby jednání a myšlení.

Dokud jsou organizace malými, nepotřebují ke svému fungování velký a složitý aparát, ovšem v momentě jejich nárůstu už nemohou dobře fungovat, pokud nevytvoří **byrokracii**. Nyní však nemám na mysli negativní označení pro byrokracii, které používají někteří lidé jako pojem pro nevykonnost, šikanu lidí, neschopnost, plýtvání, strnulost apod., pojem byrokracie je v sociologii pojímán i z jiného pohledu.

Jandourek (2009, s. 88) definuje **byrokracii** jako „*uspořádání osob a funkcí v organizaci do nějakého hierarchického systému nadřízenosti a podřízenosti*“. Byrokracie se vztahuje na organizační principy, jejichž cílem je dosáhnout kontroly a koordinace práce ve velkých organizacích. O byrokracii tedy mluvíme jako o způsobu administrativního uspořádání velkého počtu lidí, kteří spolu spolupracují. Organizace ve veřejném a soukromém sektoru, včetně univerzit a vlád, se spoléhají

na fungování byrokracie. Čím je větší formální organizace, tím pravděpodobněji se promění v byrokratickou organizaci.

Ze studia historie můžeme říci, že byrokracie sahá až do starověku, zejména do konfucióvní byrokracie dynastie Han, v osmnáctém století se ve Francii objevila moderní racionální právní koncepce byrokracie. V devatenáctém století poskytl Německo příklad svého úspěchu díky rozvoji disciplinované byrokracie a stálé armády, vynálezů. Giddens (2013) uvádí, že slovo byrokracie poprvé popsal v roce 1745 Monsieur de Gournay, kdy spojil francouzské slovo „bureau“ (kancelář či psací stůl) a koncovku odvozenou od řeckého slova „kratia, kratos“ (vláda, moc). Z tohoto spojení vyšlo slovo nesoucí význam jako „vláda úředníků“. Zpočátku mělo slovo byrokracie pohrdavý nádech, tento pohled převládá až do současnosti. Avšak, jak již bylo výše uvedeno, sociologie se dívá na byrokracii, a s tím spojené byrokratické organizace, jiným pohledem. Byrokratické organizace vnímá jako organizace s formálními postupy a standardy, s jasným rozdělením práce, s explicitními pravidly a hierarchií autority.

Z výše uvedeného můžeme popsat **čtyři klíčové vlastnosti byrokracie**:

- Jasná hierarchie
- Specializace
- Dělbá práce
- Soubor formálních pravidel nebo standardních operačních postupů

Byrokracii se věnoval ve svých sociologických studiích **Max Weber**. Podle Webera (1979, In Giddens, 2013) mají všechny velké organizace byrokratickou povahu. Weber dále prohlašuje, že *expanze byrokracie v moderní společnosti je nevyhnutelná, protože se v ní nemůžeme vyrovnat s administrativními nároky, které na nás kladou rozsáhlé sociální systémy.* (Weber, 1979, In Giddens, 2013, s. 720). Weber však v byrokracii sledoval i stinné stránky, spatřoval v ní nedostatky, o kterých hovořil, že mají velký dopad na život v moderní společnosti. Weber používal pojem byrokracie v hodnotově neutrálním slova smyslu. Byrokracii vymezoval jako nezbytnou součást moderní společnosti a ve své typologii moci (tzv. panství) ji označoval jako tzv. **racionální autoritu**. Weberovy úvahy o byrokracii kladly hlavní důraz na **formální vztahy** v organizaci (vztahy mezi lidmi na základě pravidel organizace), nezabýval se moc neformálními vztahy (Giddens, 2013). K byrokracii přistupoval Weber jako k ideálnímu pojetí, nebral ho jako reálný fenomén.

Dosažení konkrétních cílů v byrokratické organizaci závisí především na použití „racionálních“ prostředků. **Podstatnými znaky racionalizace** je dle Webera (Jandourek, 2009, s. 88):

- uspořádaný systém pravidel,
- hierarchicky členěný neosobní řád, který má jasně rozdělené kompetence a přiřazené funkce, přesně definované povinnosti a odpovědnosti.

Weber dále určil pět charakteristik **byrokracie jako ideálního typu racionálního panství**:

- Existence jasné hierarchie pravomoci a odpovědnosti

-
- Celý organizační proces se řídí jasnými (psanými) pravidly, postupy a nařízeními
 - Pozice úředníka (i jejich nábor) je postavena dle daných kritérií, včetně pravidel pro odměňování
 - Oddělení pracovního života úředníků od jejich osobního
 - Příslušníci organizace nejsou vlastníky hmotných statků (Giddens, 2013)

Byrokrat je členem byrokracie a může vykonávat správu jakékoli organizace, jakékoli velikosti. Jelikož je často byrokracie chápána v systému veřejné správy, tzn. jako organizace úředníků vlády, či organizace, které provádějí pravidla, zákony, předpisy v rámci své instituce, se pojem byrokrat většinou používá pro označení úředníka ve vládní instituci, tzv. **vládního byrokrata**. Historicky byly byrokratické práce často kancelářskými pracemi, v současnosti však můžeme moderního byrokrata nalézt nejenom v kanceláři, ale i v terénu. Byrokrat nejenom vyvíjí a implementuje zákony, pravidla či předpisy, jeho činnost spočívá například i ve vyplňování tiskopisů, záznamů, v obrovském rozsahu papírování, v získávání licencí, certifikace, ve vyšetřování, v inspekci, v kontrole zákonů, postupů a pravidel apod.

Vládní byrokrat vykonává řadu úkolů, často je jeho úkolem provádět vlastní vládní politiku, přijímat zákony, rozhodovat a uvádět svá rozhodnutí do praxe. Taktéž může implementovat politiku do psaných pravidel a předpisů, či vést politiku přímo k lidem. O implementaci politiky i dalších výše uvedených kroků se stará tzv. **veřejná správa**.

Ačkoliv je byrokracie nejúčinnější formou sociální organizace, může být i nefunkční. **Dysfunkce byrokracie** zahrnuje například nedostatek komunikace či neschopnost lidí v organizaci mezi sebou komunikovat, až příliš rigidní výklad pravidel, nadměrnou regulaci, či kroky vedoucí ke znemožňování jednání či rozhodování apod.

V současné moderní společnosti se byrokracie místy stává neúnosnou i dysfunkční, proto **snižování byrokracie** je často populárním volebním či politickým slibem.

5.4 Sociální stratifikace

Sociální stratifikace, neboli sociální rozvrstvení, charakterizuje společnost, která je složená z více určitých vrstev. Jedná se o strukturovanou nerovnost mezi určitými skupinami lidí. Sociální stratifikace je relativně stálá a trvalá, úzce souvisí s demografickou, ekonomickou a politickou strukturou společnosti.

Sociologové používají pojem sociální stratifikace k popisu systému sociálního postavení, zabývají se kategorizací lidí ve společnosti do žebříčku socioekonomických úrovní na základě faktorů, jakými jsou např. bohatství, příjem, rasa, vzdělání, náboženské vyznání, gender, vojenská hodnota a moc.

Velice zajímavé je vysvětlení sociální stratifikace v porovnání s geologií. Tam se slovo stratifikace používá od nepaměti, kdy tak geologové popisují zřetelné vertikální vrstvy nalezené ve skále. Tyto mohou být dobrým způsobem vizualizace sociální struktury. Vrstvy společnosti jsou tvořeny lidmi a zdroje společnosti jsou rozloženy

nerovnoměrně do vrstev. Takže lidé, kteří mají více zdrojů, představují nejvyšší vrstvu sociální struktury stratifikace. Nižší skupiny představují skupiny lidí, kteří mají postupně méně a méně zdrojů.

Sociologové prohlašují, že sociální stratifikace je celospolečenský systém, zviditelňující nerovnosti. Stratifikace není o individuálních nerovnostech, ale o systematických nerovnostech založených na členství ve skupinách, třídách apod. Struktura společnosti ovlivňuje sociální postavení člověka. Ačkoli sami jednotlivci mohou podporovat nebo bojovat proti nerovnostem, sociální stratifikace je vytvářena a podporována společností jako celkem.

Giddens (2013, s. 398) uvádí, že všechny stratifikované společnosti mají společné **tři základní rysy**:

1. Konkrétní postavení ve společnosti je přiřazováno sociálním kategoriím osob se shodnou charakteristikou (př. chudý, bohatý).
2. Životní dráhy a možnosti jednotlivců závisí na postavení sociální kategorie, do které spadají (tzn. to, že jste např. běloch, či černocho, bohatý, či chudý, vám ovlivňuje možnosti, které se v životě nabízejí).
3. Postavení jednotlivých sociálních kategorií se mění velmi pomalu, v dlouhém časovém úseku (př. zrovnoprávnění žen a mužů).

Faktory, které definují stratifikaci, se liší v různých společnostech. Ve většině společností je stratifikace ekonomickým systémem založeným na bohatství, hodnotě peněz a aktiv. Lidé jsou tak pravidelně kategorizováni dle toho, jak bohatí, či chudí jsou. Na sociální postavení však mají vliv i další důležité faktory, např. v některých kulturách jsou u lidí vysoce ceněny moudrost a charisma, v dalších kulturách jsou starší lidé váženi, jinde znevažováni či přehlíženi. Z výše uvedeného je zřejmé, že kulturní přesvědčení společností velmi a často posiluje nerovnosti stratifikace.

Pokud bychom se měli zaměřit na základní typy stratifikace, můžeme je z historického hlediska rozlišit následovně:

- **Otrokářství** - období, kdy lidé byli vlastnictvím druhých lidí. Otroci neměli téměř žádná práva. Jednalo se o extrémní případ nerovnosti. Jednalo se o porušování lidských práv (př. zotročení pákistánských cihlářů či sexuální otroctví v Thajsku).
- **Kastovní systém** – sociální postavení jednotlivce bylo dáno doživotně, do kasty se člověk narodí a sestává v ní až do smrti (př. jihoafrický kastovní systém apartheid – kastovní příslušnost byla odvozována čistě od rasy).
- **Stavy** – stavovské uspořádání, tzn. vícevrstvé uspořádání feudálních stavů, v Evropě byla nejvyšším stavem aristokracie a nižší šlechta. Zbytky stavovského uspořádání jsou udržovány dodnes v Británii ve formě dědičných šlechtických titulů a úředních rytířských titulů.
- **Třídy** – jedná se o početné seskupení osob, mající společné ekonomické zdroje, které ovlivňují, jaký typ životního stylu mohou příslušníci dané třídy vést. Základem třídních rozdílů je vlastnictví majetku a povolání (Giddens, 2013).

Jak uvádí Giddens (2013), existence jednoho typu nevylučuje zároveň existenci typu druhého.

5.5 Sociální mobilita

Giddens (2013) upozorňuje na skutečnost, že při studiu sociální stratifikace, kdy bereme na vědomí rozdíly mezi postavením či povoláním, by se neměl opomenout osobní vývoj jednotlivců. „*Pohyb jednotlivců a skupin z jedné sociálně-ekonomické pozice do druhé označujeme termínem **sociální mobilita**.*“ (Giddens, 2013, s. 427).

Mobilitou rozumíme posun, změnu či pohyb. V sociálním žebříčku může být tento posun uskutečněný směrem nahoru, či dolů, mezi vyššími, nebo nižšími společenskými třídami může být **intragenerační** (změny v sociální pozici člověka během jeho dospělosti) či **intergenerační** (poměruje se sociální postavení generace synů se sociálním postavením generace otců). Nelze říci, že změna je k dobrému, či ke špatnému. Pokud spojíme slovo „mobilita“ se slovem „sociální“, uvažujeme o jednotlivcích, či skupinách, zastávající ve společnosti určité sociální postavení, kteří se přesunou na jinou pozici či jiný status, změní tak své postavení.

Jedním z prvních sociologů, který zkoumal sociální mobilitu, byl Pitirim Sorokin. Ten byl toho názoru, že neexistuje žádná uzavřená společnost a ani otevřená společnost. Tvrdil, že žádné dvě společnosti nejsou totožné, pokud jde o pohyb. Rychlost pohybu nebo změny se může lišit z jednoho časového úseku do druhého. Míra změny závisí na úrovni modernizace dané společnosti (Giddens, 2013). Sociální mobilita vzniká v sociální interakci z důvodu toho, že jedinec reaguje na druhé jedince v měnící se sérii sociálních rolí. Jedinci jsou motivováni dle složité řady faktorů k práci směrem k novým rolím, s jejich vyšším statusem a většími odměnami. Nepředpokládejme, že sociální mobilita je více pozitivní než negativní hodnotou, že otevřená společnost je výhodnější než uzavřená. V uzavřené společnosti dochází k malé sociální mobilitě, proto tato více chrání jedince před frustracemi z neúspěšné konkurence. Neodporuje nesplňující očekávání. Chrání jedince před zátěží nového přizpůsobování se v neznámém prostředí. Jedinec z uzavřené společnosti tráví svůj život v prostředí, které je mu známé. Nemusí se tak neustále přizpůsobovat sociálně neznámým situacím nové třídy, novým normám, novým hodnotám, jako je tomu v otevřené společnosti, která má vysokou míru mobility, ale rozhodně nezaručuje jednotlivci štěstí. Na druhou stranu si musíme uvědomit, že v uzavřené společnosti, kde se setkáváme s malou sociální mobilitou, se nezaručuje, že syn schopného a moudrého otce bude stejně schopným a moudrým, jakým je jeho otec, tzn. dědičnost se nezaručuje.

Sociální mobilita může představovat **mnoho podob**, jakými jsou například:

- Změna v zaměstnání s následnou změnou statutu
- Povýšení v rámci stejné profesní skupiny
- Navyšování odsloužených let v daném povolání (př. policie, vojsko)
- Přebírání zaměstnání (řemesla) z jedné generace na druhou (př. z otce na syna)

Sorokin (1927, In Buocová, 2006) rozčlenil sociální mobilitu **do dvou základních typů**:

- **Horizontální mobilita**
- **Vertikální mobilita**

Horizontální mobilita znamená přechod jednotlivce nebo sociálního objektu z jedné sociální skupiny do druhé, kdy se obě nacházejí na stejné úrovni. Jedná se například o pohyb jednotlivců z jedné pozice do druhé v rámci stejné prestiže. Horizontální mobilita se může týkat teritoriálního, náboženského, politického, rodinného, profesního i jiného horizontálního posunu bez viditelné změny vertikální polohy (Sorokin, 1927, In Buocová, 2006).

Vertikální mobilita neboli svislá mobilita znamená jakákoliv změna v profesním, ekonomickém nebo politickém postavení jednotlivce nebo skupiny vedoucí ke změně jejich postavení. Podle směru přechodu existují dva typy vertikální sociální mobility, a to **vzestupná** (př. z malého podnikatele se stává průmyslník, zaujímá vyšší postavení v sociálním žebříčku) a **sestupná** (př. podnikatel zbankrotuje a ztrácí svůj status). Z toho vyplývá, že vertikální mobilita znamená změnu sociálního postavení buď nahoru, nebo dolů.

Sociální mobilitu podporuje **mnoho faktorů**:

- **Motivace** – každý jedinec má touhu mít nejenom lepší způsob života, chce si zlepšit své společenské postavení. Toto může motivovat lidi k tvrdé práci a zdokonalování si svých dovedností či znalostí pro dosažení vyššího sociálního postavení. Bez motivace a úsilí jedince by sociální mobilita nebyla možná.
- **Úspěchy a neúspěchy** – ne všechny úspěchy vedou k sociální mobilitě, úspěchy ovlivňují stav jedince, pokud jsou něčím pozoruhodné (př. objevení vynálezu, získání uznávaného ocenění, velké zbohatnutí apod.). Neúspěchy vedou k propadu v sociálním žebříčku (př. bankrot, podvodné podnikání apod.).
- **Vzdělání** – vzdělání otevírá jednotlivci dveře k pracovním pozicím s vyšší prestiží (př. lékař, právník apod.).
- **Dovednosti** – každá společnost potřebuje jedince s dovednostmi v dané oblasti, tyto však jedinec získá praxí, výcvikem či proškolením. Po absolvování výcviku či po delší praxi poskytuje společnost vyšší výhody či privilegia těmto jednotlivcům, toto jim zlepšuje sociální postavení.
- **Migrace** – usnadňuje taktéž sociální mobilitu. Lidé migrují z místa na místo, a to kvůli faktorům přitažlivosti nebo tlaku (př. lidé migrují z vesnic do měst za prací a pro zvýšení svého sociálního postavení).
- **Industrializace** – průmyslová revoluce zavedla nový sociální systém, ve kterém lidé dostávají status dle svých schopností a vzdělání. Industrializací lidé získali nové odborné vzdělání a práci v průmyslových odvětvích, s novými zkušenostmi se tak pohybovali v sociálním žebříčku.
- **Urbanizace** – města vynikají anonymitou, poskytují tajemství kastám i zázemí jednotlivce, tzn. má-li jedinec vysokoškolské vzdělání, příjem a je zaměstnán na vyšší prestižní pozici, má vysoké společenské postavení bez ohledu na svou kastu.

- **Legislativa** – přijetí nových zákonů může taktéž usnadnit sociální mobilitu (př. americký rasový antidiskriminační zákon usnadnil sociální mobilitu osob černé rasy i žen).
- **Politize** – jedinci mají čím dál tím větší povědomí o svých právech, tímto se v různých státech snaží o dosažení svých práv, snaží se donutit vládnoucí moc (např. formou stávek, agitací apod.), aby přijala jejich požadavky. Výsledkem pro ně může být vzestupná sociální mobilita.
- **Modernizace** – proces modernizace zahrnuje v sobě nejenom využití vědeckých poznatků a moderních technologií, ale týká se i racionality a světského způsobu života. Moderní společnosti poskytují cestu větších příležitostí a konkurenci, tzn. pouze ve vyspělých zemích existuje větší možnost dosažení vyšších statusů. Z toho vyplývá, že modernizace usnadňuje sociální mobilitu.

Negativní podobu sociální mobility spatřujeme například v tom, že jedincova nezdařená aspirace na vzestupnou mobilitu může vést k jeho frustraci či k různým psychickým problémům. Jednotlivec nemusí vždy dosáhnout pouze vzestupného faktoru. Sociální mobilita tak může nejenom usnadnit, ale i omezit jeho sociální postavení. Podobně je to i u společností, které nehledají cesty k sociální mobilitě, tím pak trpí stagnací a nedostatkem rozvoje.

Shrnutí

Sociální interakce je základem celého sociálního řádu. Spojuje jedince v určitá trvalá seskupení, která na pozadí specifík místa a času nabývají různou podobu. O sociální interakci můžeme říci, že se jedná o jakoukoliv formu setkání mezi jedinci. Sociální skupinu definujeme jako sociální jednotku, skládající se z několika jednotlivců, kteří spolu vzájemně interagují. Sociální skupina vykazuje určitou míru sociální soudržnosti. Skupiny můžeme dělit dle více kritérií. Organizace jsou dominantní součástí naší současné společnosti. Obklopují nás ze všech stran. Náš životní prostor je organizacemi naplněný. Existují dva typy organizací, a to formální a neformální. Sociální instituce se skládají ze skupiny lidí, kteří se setkali za společným účelem. Tyto instituce jsou součástí sociálního řádu společnosti a řídí chování a očekávání jednotlivců. Sociální stratifikace charakterizuje společnost, která je složená z více určitých vrstev. Jedná se o strukturovanou nerovnost mezi určitými skupinami lidí. Sociální stratifikace je relativně stálá a trvalá, úzce souvisí s demografickou, ekonomickou a politickou strukturou společnosti. Pohyb jednotlivců a skupin z jedné sociálně-ekonomické pozice do druhé označujeme termínem sociální mobilita.

Pojmy k zapamatování

Sociální interakce, sociální skupiny, referenční skupina, sociální agregát, dav, organizace, instituce, byrokracie, totální instituce, sociální stratifikace, otrokářství, kastovní systém, stavy, třídy, sociální mobilita, vertikální a horizontální mobilita.

Cvičení

Zkuste se zamyslet nad tím, jaké mohou být pozitivní aspekty byrokracie.

Kontrolní otázky

1. Jak rozumíte termínu totální instituce? Popište typologii totálních institucí.
2. Jak ovlivňuje velikost skupiny skupinovou dynamiku?
3. Popište rozdíly mezi otrokářstvím, kastovními systémy, stavy a třídami.
4. Charakterizujte byrokracii.
5. Jaké podoby může představovat sociální mobilita?

Korespondenční úkol

Porovnejte dvě různé skupiny nebo organizace. Jak se skupiny liší, pokud jde o vedení, členství a aktivity? Jak ovlivňují cíle skupiny její členy?

6 Kapitola 7 SOCIÁLNÍ NEROVNOST

Cíl kapitoly

Po nastudování této kapitoly byste měli být schopni:

- Vysvětlit pojem sociální nerovnost a popsat podmínky pro její vznik.
- Pochopit rozlišení pojmů nerovnost podmínek a nerovnost příležitostí.
- Vysvětlit dimenze sociální nerovnosti.

Klíčová slova

Sociální nerovnost, nerovnost podmínek, nerovnost příležitostí, dimenze sociální nerovnosti

Průvodce studiem

- Charakteristika sociální nerovnosti
- Nerovnost podmínek a nerovnost příležitostí
- Vznik sociální nerovnosti
- Dimenze sociální nerovnosti

6.1 Charakteristika sociální nerovnosti

Sociální nerovnost jde ruku v ruce se sociální stratifikací. Je výsledkem společnosti, která je organizovaná hierarchiemi třídy, rasy a pohlaví, které zprostředkovávají přístup ke zdrojům a právům takovým způsobem, že tento způsobuje jejich nerovnoměrné rozdělení. Nerovnost se může projevit různými způsoby, např. nerovnost v příjmech a bohatství, nerovný přístup ke vzdělání a kulturním zdrojům, rozdílné zacházení mezi soudními a policejními systémy apod.

Sociální nerovnost je charakterizovaná existencí nerovných příležitostí a odměn za různá sociální postavení (postavení ve společnosti, ve skupině apod.). Obsahuje strukturované a opakující se vzorce nerovného rozdělování zboží, bohatství, příležitostí, odměn a trestů (Sekot, 2004).

Jedná se o princip uspořádání společnosti, kde jednotlivci a skupiny nemají stejný podíl na hmotném bohatství a rozhodování. Toto nabývá smyslu v momentě, kdy je sociální nerovnost považována za sociální problém. Společnosti se tak neocitají v krizi, mají-li nerovné uspořádání, nýbrž v okamžiku, kdy se nedaří existující nerovnosti přijatelně ospravedlnit. S nástupem moderních společností vznikla hnutí za sociální rovnost (Maříková, Petrušek & Vodáková, 1996a).

Už u tradičních společností jsme se mohli setkat se sociální nerovností, která byla zejména v nerovném rozdělení práv a povinností podle pohlaví, příslušnosti ke kastě, privilegií daného stavu, klientských vztahů apod.

6.1.1 Nerovnost podmínek a příležitostí

Existují dva hlavní způsoby **měření sociální nerovnosti**:

- **nerovnost podmínek**
- **nerovnost příležitostí**

Nerovnost podmínek se týká nerovnoměrného rozdělení příjmů, bohatství a materiálního zboží, například otázka bydlení, na dolních příčkách pomyslné hierarchie jsou bezdomovci, lidé v sociálních bytech, kdežto nahoře jsou lidé, kteří žijí v domech za miliony (Berezhnaia, Korkonosenko, 2015).

Nerovnost příležitostí se týká nerovnoměrného rozdělení životních šancí mezi jednotlivci. To se odráží v otázkách úrovně vzdělání, zdravotního stavu i v otázce se zacházením trestního soudnictví.

Diskriminace na úrovni jednotlivce, komunity a instituce je hlavní součástí procesu reprodukce sociálních nerovností rasy, třídy, pohlaví a sexuality. Sociologové se ve svých výzkumech často zabývají sociální nerovností, zjišťují například, že ženy jsou za stejnou práci systematicky méně placeny než muži anebo, že rasismus je zakořeněn do samého základu americké společnosti, a je přítomen ve všech amerických sociálních institucích (Stolley, 2005).

6.1.2 Vznik sociální nerovnosti

V sociologii existují **dva pohledy na sociální nerovnost**:

- první pohled je v souladu s funkcionalistickou teorií
- druhý pohled je v souladu s teorií konfliktů (Berezhnaia, Korkonosenko, 2015)

Funkcionalističtí teoretici se domnívají, že nerovnost je nevyhnutelná a žádoucí, že sehrává ve společnosti důležitou funkci. Dle jejich názoru vede sociální nerovnost a sociální stratifikace k meritokracii založené na schopnostech.

*„**Meritokracie** je ideologie, podle níž závisí úspěšnost každého jednotlivce výhradně na jeho osobním výkonu daném pouze jeho schopnostmi.“ (Maříková, Petrusek & Vodáková, 1996a).*

Konfliktní teoretici nahlízejí na nerovnost jako na důsledek skupin se silnější dominancí skupin. Prohlašují, že sociální nerovnost brání společenskému pokroku, protože ti, kteří jsou u moci, potlačují bezmocné lidi, aby udrželi status quo (stávající stav). V dnešní společnosti je tato nadvláda dosahována především pomocí ideologie,

našich myšlenek, hodnot, přesvědčení, pohledů na svět, norem a očekávání. Výše popsaný proces je známý pod názvem **kulturní hegemonie**.

Na otázku, proč narůstá v současné společnosti nerovnost, má Keller (2010) následující **tři vysvětlení**:

- Podnikatelům či akcionářům se daří navyšovat zisky ze svého vlastnictví na úkor mezd, přivlastňují si rostoucí podíl z nově vytvořeného bohatství.
- Nárůst nerovnosti spatřuje i v prudkém nárůstu nejvyšších zaměstnaneckých mezd, kdy střední a nižší mzdy stagnují.
- Nůžky nerovnosti se otevírají mezi ekonomicky aktivními a mezi lidmi, kteří jsou dočasně, či trvale vyloučeni z trhu práce (z důvodu důchodového věku či nezaměstnanosti). (Keller, 2010).

6.1.3 Dimenze sociální nerovnosti

Sociologové studují sociální nerovnost jako sociální problém, který zahrnuje **tři dimenze**:

- **Strukturální podmínky**
- **Ideologické podpory**
- **Sociální reformy**

Strukturální podmínky zahrnují věci, které lze objektivně měřit, a které přispívají k sociální nerovnosti. Vědci studují, jak otázka vzdělání, chudoby, bohatství, zaměstnání a moci mohou vést k sociální nerovnosti mezi jednotlivci a skupinami lidí.

Ideologické podpory zahrnují myšlenky a předpoklady, které podporují sociální nerovnost přítomnou ve společnosti. Zde vědci zkoumají, jak otázky formálních zákonů, veřejné politiky a dominantních hodnot vedou k sociální nerovnosti a tu pomáhají udržovat.

Sociální reformy zahrnují otázky organizovaného odporu, protestních skupin a sociálních hnutí. Zde vědci zkoumají, jak tyto reformy pomáhají utvářet nebo měnit sociální nerovnost, která existuje ve společnosti. Zkoumají jejich původ, dopad i dlouhodobé účinky. V současnosti hrají v kampaních v oblasti sociálních reforem velkou roli sociální média (Berezhnaia, Korkonosenko, 2015).

Keller (2010) upozorňuje na skutečnost, že postindustriální společnost s sebou nese celkem tvrdou realitu prohlubujících se sociálních nerovností a nárůstu bída a chudoby. Za velký problém autor spatřuje „*absenci prostorového prvku*“. Má tím na mysli prostor měst s různou historií, různou ekonomickou funkcí, s různou vzdělaností a profesní strukturou i s různými potenciály pro osvojení inovací. A právě ve městech spatřuje Keller (2010, s. 9) „*klíč k pochopení nesporných výhod*“.

Shrnutí

Sociální nerovnost jde ruku v ruce se sociální stratifikací. Sociální nerovnost je charakterizovaná existencí nerovných příležitostí a odměn za různá sociální postavení. Obsahuje strukturované a opakující se vzorce nerovného rozdělování zboží, bohatství, příležitostí, odměn a trestů. Existují dva hlavní způsoby měření sociální nerovnosti, a to nerovnost podmínek a nerovnost příležitostí. Jsou známy dva základní pohledy na sociální nerovnost. První pohled je v souladu s funkcionalistickou teorií a druhý pohled je v souladu s teorií konfliktů. Sociologové studují sociální nerovnost jako sociální problém, který zahrnuje tři dimenze: strukturální podmínky, ideologické podpory a sociální reformy.

Pojmy k zapamatování

Sociální nerovnost, nerovnost podmínek, nerovnost příležitostí, dimenze sociální nerovnosti, sociální reformy.

Cvičení

Myslíte si, že existuje společnost, kde není existence sociální nerovnosti?

Kontrolní otázky

1. Jaké existují příčiny sociální nerovnosti?
2. Jaké jsou podmínky pro vznik sociální nerovnosti?
3. Popište tři dimenze sociální nerovnosti.
4. Co zahrnují sociální reformy?
5. Vysvětlete rozdíl mezi pojmy nerovnost podmínek a nerovnost příležitostí.

Korespondenční úkol

Uveďte příklady sociální nerovnosti ve vašem světě. Kde spatřujete příčinu této nerovnosti?

7 Kapitola 8 SOCIÁLNÍ ZMĚNA

Cíl kapitoly

Po nastudování této kapitoly byste měli být schopni:

- Vysvětlit sociální změnu jako změnu mechanismů ve společnosti.
- Popsat faktory klíčové změny.
- Pochopit příčiny sociální změny ve společnosti.
- Vysvětlit a rozlišit pojmy modernizace a globalizace.

Klíčová slova

Sociální změna, teorie sociální změny, modernizace, globalizace

Průvodce studiem

- Sociální změna jako změna mechanismů ve společnosti
- Teorie sociální změny
- Příčiny sociální změny
- Modernizace
- Globalizace

7.1 Sociální změna jako změna mechanismů v sociální struktuře

Sociální změna se v průběhu času vztahuje k transformaci kultury, chování, sociálních institucí a sociální struktury. Z předcházejících kapitol jsme získali základní přehled o typech společnosti, např. pastevecké, zahradnické, zemědělské, průmyslové, postindustriální. V krátkosti jste se dozvěděli, jak se tyto odlišují v dimenzích, jakými jsou ekonomika, technologie, nerovnost. Zjistili jsme, jak se společnosti v průběhu času proměňují. Změnu spatřujeme i v postupné modernizaci společnosti.

Jak uvádí Giddens (2013), sociální změnu můžeme jen obtížně definovat, poněvadž se stále mění vše. „Každý den je novým dnem, každý okamžik je novým momentem v čase.“ (Giddens, 2013, s. 120).

Sociální změnu můžeme definovat jako změnu mechanismů v sociální struktuře, která je charakterizovaná změnami kulturních symbolů, pravidel chování, změnami v sociálních organizacích nebo v hodnotových systémech. Tyto změny ovlivňují náš způsob života na makro i mikro úrovni. Pokud však chceme rozpoznat zásadní změnu, je potřeba, abychom určili, zda se jedná o přestavbu základní struktury určitého objektu nebo situace v novém čase (Giddens, 2013).

Společné úsilí mezi skupinami se stává zdrojem pro sociální změnu tím, že vytváří solidaritu, sdružuje zdroje a posiluje větší a dlouhodobější úsilí o dosažení konkrétních cílů.

V současném období došlo k velkému zrychlení sociální změny směrem ke globalizaci. Klíčovými **faktory** této **změny** jsou:

- Kulturní vlivy
- Ekonomické vlivy
- Politické vlivy

Můžeme říci, že tyto faktory ovlivňovaly sociální změnu v průběhu celé historie lidstva (Giddens, 2013).

V současnosti mohou sociální změny její aktéři dosáhnout více **způsobů**:

- Využívání **přímé volby**, tzn. státní a místní volební iniciativy, volební politika, lobbying, mediální akce apod.
- **Globálním oslovováním** milionů lidí prostřednictvím online systémů a sociálních médií.

7.1.1 Teorie sociální změny

Procesy změny se pokouší vysvětlit hned několik **teorií** (Jandourek, 2019):

- **Evoluční teorie** se opírají o empirická zjištění, která uvádějí, že při pozorování lidských dějin můžeme spatřovat stále více a více složitější společnosti. Během evoluce dochází k diferenciaci, tzn. ke vzniku mnoha odlišných institucí a organizací. Složité společnosti, stejně jako složité organismy, mají větší schopnost přežít. Motorem změn ve společnosti je boj o existenci a přežití nejschopnějších. Na myšlenky evoluční teorie navazuje v současnosti sociobiologie a evoluční psychologie, které soudí, že kořeny lidského sociálního chování můžeme nalézat již v evolučním dědictví lidstva.
- **Cyklické teorie** se zaměřují na vzestupy a pády civilizací. Porovnávají civilizace pomocí jejich stadií růstu a vzestupu. Pareto používal termín „*cirkulace elit*“, kterým označoval cyklus střídání privilegovaných jedinců u moci.
- **Konfliktualistické perspektivy** vycházejí z toho, že sociální změna i sociální konflikt jsou všudypřítomné, dále soudí, že každý prvek ve společnosti přispívá k její změně, a v každé společnosti si někteří její členové něco vynucují od jiných členů.
- **Funkcionalistická perspektiva** uvádí, že za původce změny mohou materiální objevy – nástroje, zbraně, technické procesy. Dle sociologa Ogburna je nemateriální kultura stále v závěsu za kulturou materiální, což nazývá „*kulturní prodlevou*“. (Jandourek, 2019).

Sociologie hledá odpověď na otázku, jaká je možná změna a proč k ní dochází. Výše uvedené sociologické směry nám ukazují možnosti vzniku změn z různých úhlů pohledu. Nejde však určit, který pohled je ten správný.

7.1.2 Příčiny sociálních změn

Příčin sociálních změn může být řada, zkusme se zaměřit na **čtyři její činitele**:

- **Technologie**
- **Sociální instituce**
- **Obyvatelstvo**
- **Životní prostředí**

Technologie je hybnou silou **globalizace**. Zejména rozvoj informačních a komunikačních technologií posílil tempo i rozsah interakcí mezi lidmi po celém světě. Tyto formy technologií šetří čas i prostor. Telekomunikační infrastruktura se rychle rozvíjí i do míst, která byla dříve izolovaná. Rozšíření informačních technologií má za následek usnadnění toku informací. Otevřela se tak možnost kontaktu lidem po celé zeměkouli. Nacházíme zde i nevýhody, zejména ve zvyšování se tzv. „*digitální propasti*“, problému, který je způsobený rozdílným množstvím informací mezi lidmi, kteří mají přístup k těmto technologiím (př. internet) a těmi, kteří ho nemají. Nevýhodou jsou i bezpečnostní rizika, např. ztráta soukromí, psychická zranitelnost lidí způsobená technologickou závislostí, riziko úplného selhání systému (např. po přírodních katastrofách) apod.

Sociální instituce

Každá změna v jedné sociální instituci vede ke změnám ve všech sociálních institucích. Například industrializace společnosti znamenala přechod od ruční výroby ke strojové. Nové pracovní příležitosti byly stále více v blízkosti městských center. Průměrná velikost rodin se začala významně zmenšovat. Vytvářela se globální ekonomika, začal se zapojovat více soukromý sektor, vznikaly nové politické platformy, nová náboženství. Změnil se způsob vzdělávání apod. Posun v jedné oblasti znamená vzájemně propojený dopad na sociální instituce.

Složení **obyvatelstva** se mění na všech úrovních. U jednoho národu prudce vzrůstá porodnost, u druhého klesá, některé národy mají nízký průměrný věk prvorodiček, u jiných je tento věk vyšší. V některých společnostech převyšuje úmrtnost nad porodností. Populační změny mohou být způsobeny i náhodnými vnějšími silami, jakými jsou např. epidemie, živelné katastrofy, války apod. Bez ohledu na to, jak a proč k tomuto dochází, můžeme říci, že populační trendy mají obrovský dopad na všechny ostatní aspekty společnosti.

Životní prostředí a člověk se vzájemně ovlivňují. Lidé se stěhují do přírodou zranitelnějších oblastí, spatřujeme nárůst počtu lidí postižených přírodními katastrofami. Na těchto případech spatřujeme, že interakce člověka s prostředím může zvyšovat dopad katastrofy. Zvyšováním populace, zvyšováním požadavků na

život lidí se zvyšují hrozby přírodních katastrof (bouře, sucha, zemětřesení, povodně apod.). I tyto události s sebou přináší sociální změny.

Všechny výše uvedené příčiny jsou vzájemně propojené. Znamená to, že změna v jedné oblasti může vést ke změnám ve všech oblastech.

7.2 Globalizace

V současné době spatřujeme veškeré změny i v důsledcích **globalizace** a **modernizace** společnosti. Oba dva pojmy se v poslední době velmi sociology skloňují. Pojďme si je v krátkosti představit.

O **globalizaci** můžeme říci, že se jedná o dlouhodobý, ekonomický, politický, kulturní proces, který nejenom urychluje, ale i rozšiřuje a prohlubuje, pohyb zboží, lidí i myšlenek přes hranice států a kontinentů. Z pohledu globalizace je tedy svět stále více vzájemně propojený, jedinci, skupiny i národy se na sobě stávají stále více na sobě vzájemně závisými (Giddens, 2013).

Globalizace se plně rozvinula v konzumní společnosti. Bauman (1999) hovoří o tom, že trh vnucuje konzumentovi nové možnosti. Konzument je tak stále v pohybu. Trh mu vnucuje jeho potřeby a ten to považuje za akt své svobodné vůle. „*Konzument je sběračem prožitků*,” říká sociolog Bauman (1999, s. 101).

Někteří autoři (př. Giddens, Bauman, Buriánek) uvádějí **čtyři hlavní aspekty globalizace**:

- Mezinárodní obchod
- Pohyb investic a kapitálu
- Migraci osob
- Šíření znalostí

7.3 Modernizace

Modernizace je typickým důsledkem sociálních změn, týká se procesu zvýšené diferenciaci a specializaci v rámci společnosti, zejména v oblasti jejího průmyslu a infrastruktury. Společnosti se v průběhu dějin vyvíjejí, stávají se mnohem většími a heterogennějšími.

„**Modernizace** přináší racionálnější a humanističtější pohled na vztah jedince a společnosti, paradoxně však právě v tomto období nabývá na dynamice a postupně i na dramatičnosti vztah přírody a společnosti.“ (Buriánek, 2001, s. 35).

Modernizace společnosti není jenom výsledkem procesu přechodu od tradiční společnosti ke společnosti postindustriální. Předpokládá také politický vývoj, jenž odráží i změny v myšlení. Buriánek (2001, s. 35) uvádí, že „*pojetí moderní racionality vychází z odkazu osvícenectví, kdy německý sociolog Weber vytyčil i otázku souvislosti mezi rozvojem kapitalismu a náboženstvím.*“

Větší a modernější společnosti mají obvykle slabší sociální pouta a slabší smysl pro komunitu než malé společnosti. Jedním z aspektů modernizace je ztráta tradičních způsobů myšlení. Znamená to oslabení tradic, ale i umožnění společnostem být kreativnější a opustit staré způsoby (zejména nevhodné pro novou dobu). Znakem modernizace je i růst individuální svobody a autonomie.

Shrnutí

Sociální změnu můžeme definovat jako změnu mechanismů v sociální struktuře, která je charakterizovaná změnami kulturních symbolů, pravidel chování, změnami v sociálních organizacích nebo v hodnotových systémech. Tyto změny ovlivňují náš způsob života na makro i mikro úrovni. Klíčovými faktory této změny jsou kulturní, ekonomické a politické vlivy. V současné době spatřujeme veškeré změny i v důsledcích globalizace a modernizace společnosti.

Pojmy k zapamatování

Sociální změna, teorie sociální změny, příčiny sociální změny, faktory sociální změny, digitální propast, modernizace, globalizace

Cvičení

Myslíte si, že je modernizace dobrá, nebo špatná? Proč ano, proč ne?

Kontrolní otázky

1. Jak byste charakterizovali sociální změnu?
2. Čím bývají sociální změny způsobeny?
3. Vysvětlete pojem digitální propast.
4. Popište evoluční teorii sociální změny.
5. Odpovězte a zdůvodněte otázku, zda mohou nastat sociální změny v důsledku globalizace a modernizace?

Korespondenční úkol

Jaký máte pohled na digitální propasti v souvislosti s modernizací? Znáte nějaké současné případy digitálních propastí, pokud ano, uveďte je.

Literatura

- (1) Bauman, Z. *Globalizace. Důsledky pro člověka*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 1999, s. 160. ISBN 80-204-0817-7.
- (2) Berger, P. *Pozvání do sociologie. Humanistická perspektiva*. 4. vydání. Praha: Barrister & Principal, 2017, s. 196. ISBN 978-80-7364-062-0.
- (3) Berezhaia, M. A., Korkonosenko, S. G. Social Inequalities: Media Approaches and Society Expectations. In *International Review of Management and Marketing*, 2015, 5(Special Issue) 62-66. ISSN: 2146-4405
- (4) Buocová, Z. *Úvod do sociologie*. 1. vydání. Prešov: Prešovská univerzita, 2006, s. 127.
- (5) Buriánek, Z. *Sociologie*. 3. vydání. Praha: Fortuna, 2008, s. 144. ISBN 978-80-7373-028-4.
- (6) Ellis, G. J., Lee, G. R., & Petersen, L. R. Supervision and Conformity: A Cross-Cultural Analysis of Parental Socialization Values. [online]. In *American Journal of Sociology*. 1978, 84 (2), 386-403. [cit. 2018-12-08]. Dostupné z WWW: <<https://doi.org/10.1086/226789>>.
- (7) Giddens, A. *Sociologie*. 2. vydání. Praha: Argo, 2013, s. 1052. ISBN 978-80--257-0807-1.
- (8) Hannoum, A. Translation and the Colonial Imaginary: Ibn Khaldûn Orientalist. [online]. In: *History and Theory*. Middletown: Wesleyan University. 2003, 42(1):61-81. ISSN: 0018-2656. [cit. 2018-12-01]. Dostupné z WWW: <https://www.researchgate.net/publication/229729010_Translation_And_The_Colonial_Imaginary_Ibn_Khaldun_Orientalist>.
- (9) Havlík, R. *Úvod do sociologie*. 6. vydání. Praha: Karolinum, 2015, s. 134. ISBN 978-80-246-2843-1.
- (10) Horváth, M. (2008). Herbert Blumer: Symbolický interakcionismus – teoretické a metodologické vymezení. In J. Šubrt a kol. *Soudobá sociologie II: Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. 2008. Praha: Karolinum, s. 35 – 61. ISBN 978-80-246-1413-7.
- (11) Jandourek, J. *Úvod do sociologie*. 1. vydání. Praha: Portál, 2003, s. 232. ISBN 80-7178-749-3
- (12) Keller, J. *Úvod do sociologie*. 6. vydání. Praha: SLON, 2012, s. 204. ISBN 978-80-7419-102-2.
- (13) Keller, J. *Dějiny klasické sociologie*. 1. vydání. Praha: SLON, 2004, s. 529. ISBN 80-86429-34-2
- (14) Keller, J. *Sociologie byrokracie a organizace*. 1. vydání. Praha: SLON, 1996, s. 190. ISBN 80-85850-15-X

-
- (15) Keller, J. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. 1. vydání. Praha: SLON, 2010, s. 167. ISBN 798-80-7419-031-5
- (16) Kolektiv autorů. *Kniha sociologie*. 1. vydání. Praha: Universum, 2016, s. 352. ISBN 978-80-242-5395-4.
- (17) Maříková, H., Petrušek, M. & Vodáková, A. *Velký sociologický slovník, 1. svazek a/o*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1996a, s. 748. ISBN 80-7184-164-1.
- (18) Maříková, H., Petrušek, M. & Vodáková, A. *Velký sociologický slovník, 2. svazek p/ž*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1996b, s. 750. ISBN 80-7184-310-5.
- (19) Novotná, E. *Sociologie organizace*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 2008, s. 112. ISBN 978-80-247-2428-7
- (20) Ondrejko, P. *Socializácia v sociológii výchovy*. 1. vydání. 2004. Bratislava: VEDA, s. 197. ISBN 80-224-0781-X.
- (21) Petrušek, M. a kol. *Sociologické školy, směry, paradigmatá*. 2. vydání. Praha: Slon, 2000, s. 258. ISBN 80-85850-81-8.
- (22) Petrušek, M. *Teorie a metody v moderní sociologii*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1993, s. 258. ISBN 80-7066-779-0.
- (23) Sekot, Sociologie v kostce. 2004
- (24) Stolley, K. S. *The basics of sociology*. 1. vydání. London: Greenwood Press, 2005, s. 302. ISBN 0-313-32387-9.